

CULTUUR

in de kanteling

Strategische Verkenning
cultuureducatie en actieve
cultuurparticipatie (2017-2020)

Een ‘toekomstmomentje’

We nemen allemaal dagelijks beslissingen voor de toekomst op basis van aannames die meer gaan over vandaag dan morgen. Daarbij verlaten we ons op trends die steunen op een mix van gevoel voor wat er leeft en op een extrapolatie van wat we al weten. Het is interessant om te speculeren over mogelijke breuklijnen in die trends. Daardoor kunnen andere perspectieven ontstaan. Dat vraagt om souplesse en om een gevoelige antenne voor maatschappelijke ontwikkelingen.

Ons belang is dat van de cultuureducatie en cultuurparticipatie, een veld dat momenteel flink in beweging is. De veranderingen lijken zo snel te gaan dat het naar de toekomst doortrekken van al die nieuwe ontwikkelingen een niet te bevatten aantal scenario's zou opleveren. We zien er daarom voor deze verkenning vanaf om uiteenlopende scenario's te ontwikkelen. We gaan uit van trends in de samenleving zoals die gangbaar zijn in het denken over beleid. Maar relevante verschijnselen, die wijzen op afwijkende maatschappelijke ontwikkelingen, nemen we ook in beschouwing.

Speculeren over de toekomst is een creatief proces dat begint met verwondering over wat er om ons heen gebeurt en een antenne voor het onverwachte. Daardoor kan het gewone ineens bijzonder worden. Zo'n moment van verbazing en inzicht, dat ik een *toekomstmomentje* zou willen noemen, overkwam mij onlangs toen ik een fotoreportage onder ogen kreeg van een grote Halloweenoptocht in Amsterdam. Halloween: overgewaaid uit Amerika als een vrij onbeduidend kinderfeestje met pompoenen en plastic spinnenwebben bleek plotseling te zijn getransformeerd tot een grootschalige happening. De schaal van het gebeuren hadden de autoriteiten niet voorzien. Trams werden stilgelegd voor een optocht met maskers en clownerie die als een flashmob uit het niets was opgedoken. De optocht was beladen met een symboliek die eerder leek te verwijzen naar een middeleeuwse boeteprocessie dan naar een kinderfeestje.

Het nieuwe Halloween lijkt een poging om aan bestaande rituelen en expressievormen nieuwe betekenis te geven. Die betekenisgeving aan het alledaagse is te zien als kunstzinnige activiteit. Halloween werpt ineens een ander licht op de alledaagse werkelijkheid en ontstijgt daarmee het pure amusement. Je kunt er een voorbode in zien van een kunst die minder gebonden is aan de traditionele canon met zijn nadruk op esthetiek, uniciteit en artistiekeit. Een kunst die het verhaal vertelt over mens en samenleving en zich meer in dienst stelt van identiteitsvorming en betekenisgeving voor individu en groepen in de samenleving. Het alledaagse biedt daarvoor een schier onuitputtelijke bron.

Ocker van Munster,
Directeur-bestuurder LKCA

Inhoud

	Een ‘toekomstmomentje’	3
	Samenvatting	7
	Inleiding en leeswijzer	8
	Meer nodig dan goede bedoelingen	8
	Leeswijzer	9
1	Cultuur in meerstromenland	11
	1.1 Het veld in 2015: leerplannen en veranderende structuren	12
	1.2 Wat komt er op ons af?	13
	1.3 Trends naar 2020	14
	1.4 Tegenstromen	17
	1.5 Vierstromenland	18
2	De actualiteit in kaart	21
	2.1 Achttien kwesties	22
	2.2 Plaats en inhoud van cultuuronderwijs	24
	2.3 Kwaliteit van cultuureducatie in het primair onderwijs	27
	2.4 Cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs en middelbaar beroeps onderwijs	32
	2.5 De culturele omgeving van de school	36
	2.6 Cultuureducatie in de vrije tijd	40
	2.7 Georganiseerde actieve cultuurparticipatie	45
	2.8 Draagvlak en waardering voor cultuureducatie en -participatie in de samenleving	52
3	Toekomst van ons veld in breder perspectief	57
	3.1 Omdenken in meerstromenland	58
	3.2 Beleidsstrategieën voor meerstromenland	59
	3.3 Strategische kwesties in de scenario’s	60
	3.4 Tot slot: het maatschappelijk dilemma	63
	Noten	64
	Colofon	66

Samenvatting

Tegen de stroom in of met de stroom mee?

Het LKCA ziet in de samenleving een groeiend onderscheid tussen ‘hoge’ en ‘lage’ cultuur. De canon sluit niet meer aan bij jongeren en nieuwe groepen in de samenleving. De aloude verheffingsgedachte waarbij lagere cultuur beweegt in de richting van hogere cultuur is in deze tijd niet langer houdbaar. Onze maatschappij is op weg naar verdere segregatie. Daarin beleven gescheiden werelden op hun eigen manier kunst en cultuur. Cultuureducatie en -participatie bewegen zich in een cultureel meerstromenland.

Aldus de conclusies van deze Strategische Verkenning waarin het LKCA, gevoed vanuit het veld, onderzoekt wat de voetangels en klemmen en de potenties van die cultuureducatie en –participatie zijn, nu en in de toekomst. Daarbij zijn trends in de samenleving en binnen het eigen kunst- en cultuurveld het uitgangspunt.

De belangrijkste maatschappelijke trend is een toenemende maatschappelijke tegenstelling die verloopt langs de scheiding tussen hoog- en laagopgeleiden. De meeste mensen zitten niet te wachten op zo’n verdeelde samenleving. Het staat haaks op ons denken over cultuur als grote verbinder, die tegenstellingen juist overwint. Desondanks wil LKCA dat we rekening houden met de onmiskenbare signalen die wijzen op segregatie.

Deze – en andere - observaties brengen een aantal dilemma’s met zich mee. In deze verkenning focust het LKCA zich op achttien kwesties binnen zeven domeinen. Die kwesties gaan over de kwaliteit en inhoud van het cultuuronderwijs, cultuureducatie binnen het onderwijs, de culturele omgeving van de school, cultuureducatie in de vrije tijd, cultuurparticipatie en het draagvlak voor dit alles. Elke kwestie begint met een paar strategische opties, die soms haaks op elkaar staan. Het LKCA gaat ervanuit dat dit de discussie over cultuuronderwijs en cultuurparticipatie richting geeft, stimuleert en inspireert.

Crux is dat onze sector onvoldoende aansluiting maakt met de cultuur van de onderkant waarin amusement en de nieuwe mediacultuur leidend zijn. Overzien we de ontwikkelingen in meerstromenland dan wordt de afstand tussen boven en onder steeds groter en komt er in maatschappelijk opzicht minder ruimte voor verheffing. De trend naar meer gescheiden werelden gaat zich ook in onze sector steeds duidelijker manifesteren. Het risico bestaat dat cultuureducatie en actieve kunstbeoefening zoals we die nu kennen, geheel verschuiven naar de bovenkant van de samenleving en voor de onderkant geen herkenbare identiteiten meer zullen zijn.

Het LKCA is ervan overtuigd dat de bakens verzet moeten worden om de maatschappelijke positie en het imago van onze sector te verbeteren. De vraag blijft: roeien we tegen de stroom in of bewegen we met die stroom mee?

Het LKCA denkt dat het niet vruchtbaar is om het tij te keren. Het veld heeft een beter perspectief als het zich aanpassingsstrategieën eigen maakt.

Het veld zoekt sowieso actief naar andere vormen van cultuureducatie en participatie, nieuwe manieren van verbinding, zowel met de omgeving als met maatschappelijke en culturele trends, en - last but not least - ook naar andere verdienmodellen. De discussie is geopend!

Inleiding en leeswijzer

Meer nodig dan goede bedoelingen

Met deze Strategische Verkenning brengt het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) in de aanloop naar de volgende cultuurplanperiode (2017-2020) in beeld welke actuele trends en ontwikkelingen van invloed zijn op de toekomst van cultuureducatie en actieve cultuurparticipatie. Wij richten ons op actoren in het veld en op beleidsmakers, politici en opinieleiders.

De aanleiding voor deze studie gaat terug tot de fusie van Cultuurnetwerk en Kunstfactor die in 2012 leidde tot de vorming van het LKCA. In reactie op het beleidsplan van de nieuwe instelling adviseerde de Raad voor Cultuur het LKCA te vragen naar een strategische visie op de toekomst van de sector. Minister Bussemaker heeft dit advies overgenomen. Het resultaat ligt nu voor u. Wij hebben daarbij meer gekozen voor een strategische verkenning dan voor een aanbeveling over hoe het verder moet met onze sector. Daarmee blijven we dicht bij de opdracht van het LKCA om praktijk en beleid te ondersteunen in plaats van zelf de koers aan te geven. Daarbij speelt mee dat in de huidige periode van grote maatschappelijke veranderingen vooral wendbaarheid geboden is en strategieën voor de lange termijn beperkt houdbaar zijn. Wel is er grote behoefte aan duiding van de veranderingen die op ons afkomen om de keuzes die vandaag gemaakt worden te voorzien van het juiste fundament.

Voor de koersbepaling naar de volgende cultuurplanperiode willen wij bestaande denkpatronen doorbreken ook waar dit mogelijk pijn doet. De urgentie om de eigen axioma's te herijken is groot en voor zo'n aanpak is meer nodig dan goede bedoelingen. Er is lef nodig om andere keuzes te maken.

Het LKCA heeft de stand van zaken en actuele vraagstukken met een helicopterview gezien. Samen met het veld zijn de belangrijkste strategische kwesties voor de komende cultuurplanperiode verkend; kwesties die in de komende periode bepalend zijn voor de ontwikkeling van het cultuuronderwijs, de buitenschoolse kunsteducatie, de actieve cultuurparticipatie en de maatschappelijke waardering daarvoor.

Deze publicatie kwam tot stand mede op basis van een uitgebreide consultatie van actoren uit ons veld en gerelateerde maatschappelijke domeinen. Op internet hebben wij de afgelopen maanden over relevante thema's de discussie gevoerd (zie onze website www.lkca.nl/verkenning). Op 5 november 2014 toetsten wij onze ideeën in een werkconferentie, waar werkers en deskundigen de belangrijkste issues hebben geïdentificeerd en strategieën zijn verkend.

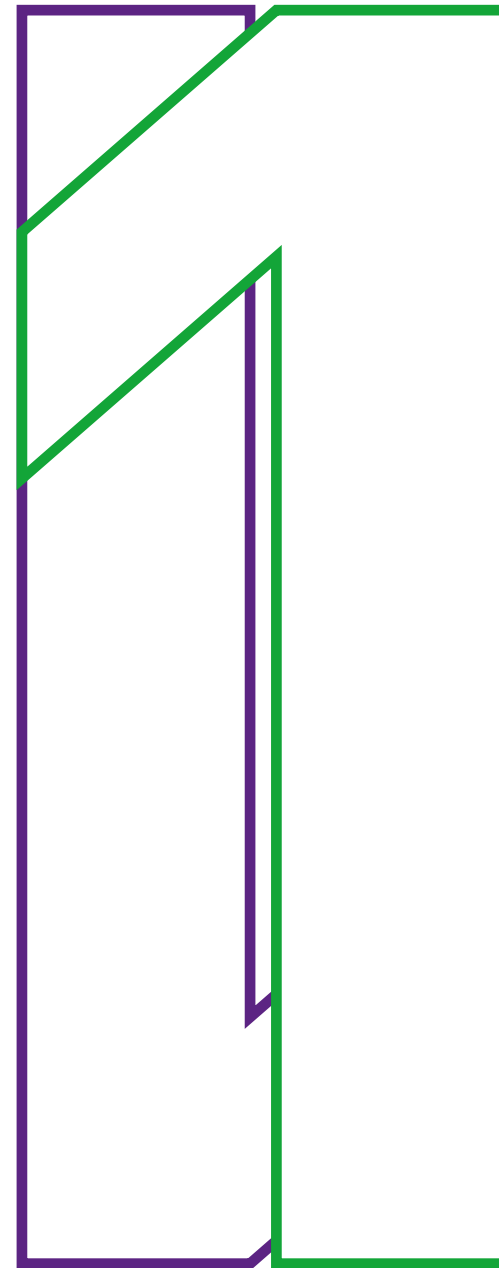
Leeswijzer

Deze verkenning bestaat uit drie hoofdstukken. Wie zich snel wil oriënteren of weinig tijd heeft kan hoofdstuk 2 eventueel overslaan. Voor wie snel wil doordringen in actuele kwesties in het veld is hoofdstuk 2 juist een aanrader.

Hoofdstuk 1 geeft een beeld van de huidige stand van zaken binnen kunst en cultuureducatie en behandelt maatschappelijke en culturele trends die op ons afkomen. Daaruit vloeit één leidend scenario voort: het meerstromenland. Dit scenario gebruiken wij als decor voor de belangrijkste thema's uit ons veld.

In **hoofdstuk 2** presenteren wij thema's in de vorm van achttien kwesties in zeven domeinen die de komende tijd een rol gaan spelen in denken en doen. Daarbij ponezen wij telkens twee elkaar uitsluitende strategische opties die scherpheid geven aan de keuzes waarvoor we staan. Daarnaast lees je hier interviews met enkele deelnemers aan de werkconferentie.

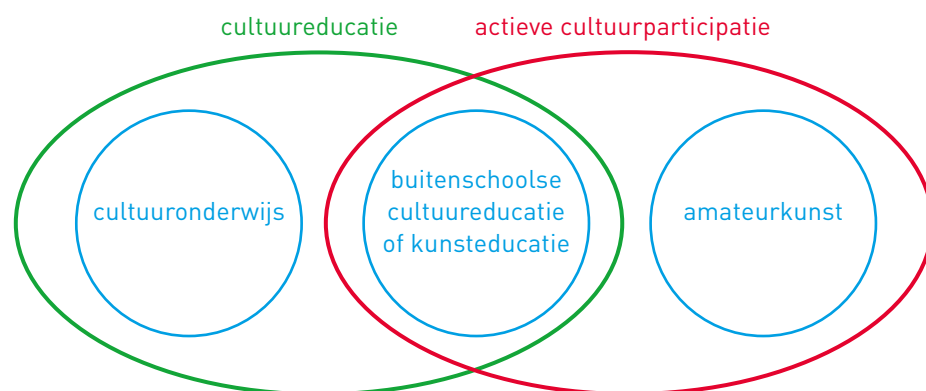
Hoofdstuk 3 plaatst de kwesties en strategische opties uit hoofdstuk 2 in het perspectief van de algemene trends uit hoofdstuk 1. Daarmee wordt duidelijker hoe de kwesties aansluiten op maatschappelijke ontwikkelingen en hoe de strategische opties kunnen uitpakken.

Cultuur in
meerstromenland

1 Het veld in 2015: leerplannen en veranderende structuren

- Cultuuronderwijs geniet politieke prioriteit maar blijft onder druk
- Veel beleidsdrukte rond cultuuronderwijs, nog weinig structuur
- Bestaande buitenschoolse structuren brokkelen af
- Nieuwe vormen van participatie en cultureel ondernemen
- 40% doet aan amateurkunst maar steeds minder zicht op kwaliteit en continuïteit
- Amateurkunst verbindt zich meer met de samenleving en wordt onderdeel van leefstijlen

Het veld van cultuureducatie en actieve cultuurparticipatie is in beweging, net als de maatschappelijke en politieke opvattingen daarover. Cultuureducatie in het onderwijs is speerpunt in het cultuurbeleid van de rijksoverheid, vastgelegd in het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK)*. Maar er is een groot risico dat cultuureducatie ondersneeuwt in een onderwijsveld dat in basisvakken betere resultaten moet boeken.

Aan welke eisen voldoet goede cultuureducatie? En hoe veranker je cultuureducatie in het curriculum? Over deze vragen is een stevige discussie gaande, met vele symposia en publicaties. Het Rijk heeft met de opdracht aan SLO een landelijk leerplankader ontwikkeld en laat nu een handreiking opstellen om te komen tot een gemeenschappelijke notie over wat goede cultuureducatie is. Die beweging naar een gemeenschappelijk referentiekader kan sterker worden nu de Onderwijsinspectie cultuureducatie gaat monitoren.

Ook in de amateurkunstbeoefening en actieve erfgoedparticipatie verandert er veel. Kortdurende verbintenissen en projectmatig doelgericht werken, soms dwars door disciplines heen, gaan ten koste van lange leerlijnen, ambachtelijke verdieping en verenigingsstructuren. Actieve cultuurparticipatie zoekt steun bij het vergroten van het maatschappelijk draagvlak. Nieuwe vormen zijn nog lastig te duiden, waardoor de indruk bestaat van een versnipperd en minder sterk gepositioneerd krachtenveld.

Centra voor de kunsten en muziekscholen die lokaal fungeren als baken in het buitenschoolse kunst en educatieaanbod hebben te maken met omvangrijke bezuinigingen. De particuliere onafhankelijke aanbieder is in opmars, gesteund door internet en nieuwe vormen van leren en kunstbeoefening. Kunstvakdocenten verliezen hun baan en gaan zelfstandig verder, meestal in een gemengde beroepspraktijk. Op lokaal niveau is een grote variatie aan patronen en structuren ontstaan, waardoor het aanbod is versnipperd en er geen bakens meer zijn voor kwaliteit en continuïteit. Er is een nieuwe visie op de buitenschoolse kunsteducatie nodig en op de wijze van organiseren.

De sociale functie van kunstbeoefening en haar bijdrage aan betekenisgeving en ontmoeting komen meer in het licht te staan. Bijna de helft van de Nederlanders, uit alle bevolkingsgroepen en inkomenslagen, beoefent actief een of andere kunstvorm. Actieve cultuurparticipatie kan daarom een belangrijke verbinder in de samenleving zijn.

2 Wat komt er op ons af?

Het veilige scenario voor 2020: de 5 I's

In 2000 presenteerden het Centraal Planbureau (CPB) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) een lange termijnvisie met daarin de 5 I's als samenhangend referentiekader voor toekomststudies¹. De 5 I's: individualisering, informalisering, intensivering, internationalisering en informatisering staan voor langlopende maatschappelijke processen. Deze kunnen dienen voor de bestudering van het sociale en culturele domein. De veronderstelling was dat deze trends zich al sinds het begin van de twintigste eeuw voordoen, als een soort onderstroom in de Westerse samenleving, en zich tot in lengte van jaren zouden voortzetten.

In 2004 bevestigt het SCP de claim dat de 5 I's ook in de komende decennia zullen blijven domineren². Dit ondanks het feit dat het sociale en culturele landschap tussen 2000 en 2004 behoorlijk is opgeschud. Wel signaleert het SCP dat het toekomstbeeld van de burger veel somberder is geworden, met name waar het de ontwikkelingen in de samenleving betreft. Toch wordt vastgehouden aan het idee van een doorgaande onderstroom in de richting van moderniteit en internationalisering waarin ideologie, religie en nationale identiteiten steeds meer opgaan in een mondiale cultuur.

Een Alternatief scenario: gescheiden werelden

- Arm versus rijk
- Hoog of laag opgeleid: talent versus talentloos
- Universalisten versus particularisten
- Stad versus provincie
- Integratie versus demarcatie
- Hoge en lage cultuur drijven verder uit elkaar

In oktober 2014 schetsen het SCP en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) een ander beeld van de maatschappelijke ontwikkeling in Nederland onder de titel *Gescheiden werelden*³. Deze verkenning schetst tegenstellingen die steeds scherper worden en trekken vertonen van een nieuwe klassenmaatschappij. Er wordt in feite onderkend dat de vijf I's niet hebben geleid tot het verdwijnen van ideologieën en groepsidentiteiten.

Verschillen in opleidingsniveau zijn volgens SCP en WRR de voornaamste aanjagers van de groeiende kloof in de samenleving. De motor van de emancipatie, die in de vorige eeuw zorgde voor sociale mobiliteit en verbinding tussen hoog en laag, is stilgevallen.

Deze nieuwe klassentegenstelling zorgt ook voor het uiteendrijven van cultuur- en identiteitsbeleving. Tot in de jaren negentig van de vorige eeuw zorgde de verheffingsgedachte ervoor dat de culturele canon ook de lagere klasse een verhaal had te bieden. De canon bood ook een referentiekader voor smaak en kwaliteit. Met het verdiepen van de sociale kloof wordt ook de culturele kloof steeds moeilijker overbrugbaar.

Cultuurverkenning Raad voor Cultuur

- Vitale sector maar slecht verdienmodel
- Verstedelijking en globalisering
- Digitalisering is 'game changer'
- Vervaging grens amateur/prof en maker/publiek
- Beleviscultuur, toeristisch, vergrijzend publiek

De *cultuurverkenning* van de Raad voor Cultuur (juni 2014)⁴ prijst de veerkracht en zelfredzaamheid van de culturele sector, maar legt de vinger op enkele fundamentele kwesties. De financiële gaten die de bezuinigingen sloegen zijn niet opgevangen door het openleggen van nieuwe markten. Het mecenaat laat het afweten. Zelfs de commerciële hebben het moeilijk, zo constateert de Raad.

De crux van het verhaal is dat in de belevismaatschappij het loyale publiek verdwijnt. De cultuurdrager is cultuurtoerist geworden die de krenten uit de pap vist maar zich niet committeert. De Raad concludeert dan ook dat de 'canonieke cultuur' steeds meer terrein verliest. De Facebookgeneratie, maar ook de nieuwe Nederlanders, vinden bij de gecanoniseerde kunstvormen geen aansluiting, zo meent de Raad. De Raad neemt ook afstand van het langgekoesterde idee dat het publiek weliswaar vergrijst, maar steeds wordt aangevuld met nieuwe leeftijdscohorten.

De Raad wijst in dit verband op veranderende leef en consumptiepatronen, digitalisering en internationalisering. Maar er is meer aan de hand: het verhaal van de culturele canon is steeds minder herkenbaar voor grote groepen in de samenleving. Er is behoefte aan nieuwe verhalen.

Trends naar 2020

Hieronder schetsen wij de voor ons veld meest relevante trends, in aansluiting op de 5 I's.

Individualisering

- Identiteitsbewustzijn
- Trend en merkgevoelig
- Voor elk wat wils 24/7
- Consumerend/toeristisch
- Cultuur als lifestyle
- Culturele communities
- Swarming

In deze trend staat de gedachte voorop van de individuele maakbaarheid en de relatieve onafhankelijkheid van het individu ten opzichte van sociale verbanden. In de kunsten is het beleid nog altijd gericht op *de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie* en de jacht naar het unieke talent. Het cultuuronderwijs en de amateurkunstbeoefening zijn ook gericht op het aanleren van individuele vaardigheden en op de ontwikkeling van ieders individuele talent.

Individualisering werd jarenlang gezien als een groot goed. Maar de uitwassen hiervan zoals egocentrisme, narcisme, onthechting en een calculerende moraal, treden sterker aan het licht. Bovendien gaat het sprookje mank dat iedereen in dit leven de top kan bereiken. Er is een tendens naar nieuwe waardering voor het lokale en de

wens tot verbinding. De overheid speelt daarop in met de participatiemaatschappij, onder andere als legitimatie voor het wijder worden van de mazen in het sociaal-economische vangnet die het vergaande individualisme mogelijk maakten.

In amateurkunstverenigingen draait het meer om de collectiviteit, niet alleen om praktische redenen, maar ook vanwege de groepswarmte en de ontmoeting met gelijkgestemden. Dat verklaart mogelijk het bleke imago dat amateurkunst heeft opgelopen in een maatschappij die vooral de individuele prestatie celebreert. De individualistische levensstijl zal niet snel worden ingeruild voor de oude, vaak knellende, groepsbanden. De behoefte aan zinvolle ontmoeting blijft. De vraag is of de traditionele verenigingsstructuur ook het nieuwe ontmoeten kan faciliteren. Niet ondenkbaar is dat swarms de boventoon gaan voeren: individuen die zich in tijdelijke losse verbanden groeperen rond een thema, project of doel en daarna weer hun eigen weg vervolgen.

Digitalisering

- Virtuele communities
- Co-creatie en het verdwijnen van intellectueel eigendom
- Grenzeloze distributie
- Kunstbeoefening via de computer
- Thematisch ontmoeten en creëren
- Nieuwe verdienmodellen
- Interactiviteit

Digitalisering is een moeilijk grijpbare trend. Het ontstaan van een nieuwe virtuele wereld brengt nieuwe kunstvormen voort die ons een andere kijk op het bestaande bieden. Internet creëert een grenzeloze groei aan distributiekkanalen en platforms waardoor kunst voor iedereen beschikbaar wordt. Hiermee verdwijnt het schaarse en unieke karakter. Co-creatie is een gegeven voor de kunstenaar. Het gevestigde idee over intellectueel eigendom, en dus ook het auteursrecht, staat op losse schroeven. Verwachtingen over nieuwe verdienmodellen voor de kunstsector via internet zijn tot nu toe geen werkelijkheid geworden.

Voor de amateursector gloren nieuwe perspectieven. De online kanalen zoals YouTube en Facebook bieden de individuele maker en genietter niet alleen goedkope distributiemogelijkheden en podia, maar ook een plaats voor ontmoeting, uitwisseling en deskundigheidsbevordering. Het is vrij eenvoudig om sterk gespecialiseerde communities te vormen die de globe omspannen.

Cultuureducatie ondergaat ongetwijfeld een diepgaande beïnvloeding door digitalisering. De komende jaren volgt een stevige maatschappelijke discussie over de inrichting van het curriculum. Daarbij gaat het over een spanningsboog met als uitersten *Bildung*, het onderwijs toespitsen op algemene vorming en *deep learning* gericht op specialisaties en skills die de nieuwe economie nodig heeft. Cultuur- en kunstonderwijs kan in deze discussie een grotere rol gaan spelen.

Democratisering

- Crossovers
- Hoge en lage cultuur lossen in elkaar op
- Professionele amateur
- Culturele burger komt op
- Publiek bepaalt mee
- Festivalisering/funshoppen
- Nieuwe leertrajecten

Belangrijkste ontwikkelingen met gevolgen voor onze werkvelden zijn: het oplossen van de hoge cultuur en de opkomst van een zelfbewust en eclecticisch publiek, dat niet alleen consumeert, maar terug praat en zelfs een rol opeist in de voorstelling. De consequenties zijn duidelijk zichtbaar op TV, in programma's waarin amateur-*celebraties* de plaats innemen van professionals in de hoge kunsten en amateurs zich een professionele status aanmeten in de populaire genres. Het publiek becommentarieert, jureert, en drukt op de stemknop. Het publiek stuurt mede de uitkomst, en neemt niet langer genoegen met een voorgeprogrammeerd aanbod.

Democratisering van het kunstenveld heeft ingrijpende gevolgen voor opleiding en scholing. Het leerling-gezelmodel waarbij de leerling in een langjarig traject wordt geleid naar een steeds hoger niveau maakt plaats voor korte leertrajecten die snel tot resultaten leiden. Die vinden meer plaats in een peer to peer setting met digitale modules, traineeships en intervisie. Zowel binnenschools als buitenschools is een aanpassingsslag nodig.

Economisering

- Creatieve economie
- Jacht op talent
- 21st century skills
- Slag om de vrije tijd
- Dominantie van de vraag

Economisering staat natuurlijk voor het voortschrijdend vermarkten van zowat alles, waarbij vooral economische waarde telt. Het nut van activiteiten staat centraal. De kunstsector ontkomt er niet aan om meer in te spelen op vragen en behoeften van nu en te zoeken naar nieuwe markten en verdienmodellen.

Economisering staat ook voor de intensiveringstrend uit de 5 I's. Die trend verwijst naar de druk om te presteren en naar de eigen verantwoordelijkheid voor succes of falen. Door onze intense manier van leven moeten we ook efficiënter met onze tijd omgaan en onze vrije tijd altijd nuttig besteden. De druk om talent en geboden kansen maximaal te benutten wordt niet minder. Behalve wellicht voor de uitvallers, die zich kansloos aan de onderkant van de samenleving ophouden. Het uitdiepen van de kloof tussen arm en rijk, hoog en laag opgeleid, tussen meedoen en verliezen, vergroot de druk om aan de goede kant te blijven.

Voor de amateurkunst betekent economisering en intensivering een voortdurende jacht op talent en creativiteit en een toenemende vraag naar beleving en betekenis. Kansen dus. Maar de vrije tijd die de consument beschikbaar heeft wordt schaarser en er komt meer concurrentie met zorgtaken, sport, toerisme en media.

Aan de onderwijskant zien we dat leren *door* kunst meer gewicht krijgt wat mogelijk ten koste gaat van leren *over* kunst. De vraag naar legitimering blijft actueel en de kunsten zullen zich meer moeten inspannen om te laten zien wat hun bijdrage is aan de ontwikkeling van kinderen en jongeren.

De-institutionalisering

- Marktdominantie
- Privatisering van overheidstaken
- Participatiesamenleving
- Vrijwillig professioneel
- Cultureel ondernemerschap
- Lokalisering
- Beleidsarm

We zien overal een tendens naar andere organisatievormen dan de klassieke gelaagde bureaucratie. Overheden en bedrijven organiseren taken anders. Deze ontwikkeling heeft grote gevolgen voor de kunsten. Traditioneel organiseren kunstinstellingen de complexe processen die voor de kunsten nodig zijn en borgen zij continuïteit en kwaliteit. Subsidiegevers zijn echter minder bereid om instellingen overeind te houden en willen liever participeren in functies of projecten met een opdracht en een verifieerbaar resultaat. Dit leidt tot het opknippen van instellingen en de opkomst van projectorganisaties. In hoog tempo verdwijnen kunstencentra en productiehuizen, en daarmee ook platforms voor amateurkunst en waarborgen voor doorgaande leerlijnen, kwaliteit en continuïteit.

De arbeidsmarkt is door de veranderingen van de afgelopen jaren ook enorm in beweging. Vele makers, docenten en facilitators in de kunsten verliezen hun baan en gaan verder als zzp'er. Meestal met minder inkomen en een slechter arbeidsmarktperspectief. Buiten het formele onderwijs verdwijnt de vaste baan nagenoeg geheel uit de sector.

De-institutionalisering heeft het onderwijs nog niet beroerd. Maar, blijft dit zo? De kritiek op de grote conglomeraten, met hun bureaucratie en managementcultuur, neemt toe. We zien ook dat de leerling van nu en de opkomende leermethodes zich steeds minder verdragen met het intramurale karakter van het onderwijs. Mogelijk gaan we een ontwikkeling zien naar kleinschaligheid en buitenschools leren. Dat biedt kansen voor cultuureducatie.

Segregatie

- Tegenstellingen en paradoxen
- Kunst en cultuur als overkoepelende ideologie eindigt
- Meerstromenland
- Kloof hoger en lager opgeleid
- Proud to be lower class
- Religie en cultuur zijn nieuwe bakens in het sociale domein

Laten we aannemen dat we in de richting gaan van een parallelle samenleving met een in cultureel opzicht steeds scherper gemarkeerd meerstromenland. Dan rijst de vraag welke consequenties dat heeft voor onze houding ten opzichte van kunst en cultuur. Kunst en cultuur worden in onze tijd voortdurend *geframed* als overkoepelende en verbindende kracht in de samenleving. Tegenstellingen worden verkleurd tot interessante uitingen van diversiteit. Die ontwijkende houding heeft het cultuurdebat goeddeels gedepolitiseerd. Begrijpelijk als we kijken naar het verleden, maar niet vol te houden bij de huidige maatschappelijke ontwikkeling.

Tegenstromen

De cultuur van de onderkant

Mensen aan de onderkant hebben nu een andere cultuurbeleving dan in de vorige eeuw, waarin een opwaartse beweging het streven was. De verbinding tussen de boven- en onderkant van de samenleving is dunner geworden. Werd de elite in de jaren negentig nog uitgenodigd om de Zangeres Zonder Naam ook leuk te vinden; nu zien we een tendens dat Jantje Smit 'van ons is', waar de elite van af moet blijven. Het debat is feller geworden.

De nieuwe tegencultuur

Bij nieuwe Nederlanders zien we een beweging opkomen die zich afkeert van de Westerse cultuur. Zij benadrukken hun eigenheid door een ander licht te werpen op de Westerse canon en daarmee op hun eigen positie in de maatschappij. De vraag is niet langer of we nieuwe Nederlanders kunnen verleiden om het museum te bezoeken. De rel bij de heropening van het Mauritshuis leert ons dat de vraag wordt of het museum niet te aanstootgevend is. De culturele segregatie neemt toe en lijkt, paradoxaal genoeg, door internet en globalisering te worden bevorderd. Je kunt immers wereldwijd binnen je eigen culturele zone surfen zonder die ander tegen te komen. Daar waar segregatie niet kan, worden spanningen zichtbaar. Bijvoorbeeld in het klaslokaal. Allerlei aspecten van cultuur en religie zijn erg gevoelig geworden. Leerkrachten die hun best doen om in de klas de Westerse canon te brengen ondervinden in toenemende mate weerstand. Het adagium is nog steeds dat 'niet je afkomst telt maar je toekomst'. Intussen zien we dat grote groepen jongeren zich juist meer identificeren met hun afkomst. Het verleden, en de groep waaruit je voortkomt, blijken voor de identiteitsvorming van jongeren van meer betekenis dan gedacht.

De canon onder druk

De constatering van de Raad voor Cultuur⁵ dat de canonieke kunsten zoals klassieke muziek, toneel, dans en literatuur onder druk staan is natuurlijk niet nieuw. Vanaf het begin van het televisietijdperk zien we een gestage opkomst van amusement en popularisering ten koste van de maatschappelijke status van de hoge cultuur. Vooral sinds de jaren negentig zijn ook hoger opgeleiden sterker gericht op de amusementssector of pendelen tussen hoge en lage cultuur in een culturele mainstream. De groep van hoger opgeleiden, die inmiddels zo'n 30 % van de bevolking uitmaakt, valt dus ook al lang niet meer samen met wat de culturele elite wordt genoemd. Duidelijk is dat het deel van de hoger opgeleiden dat zich nauw betrokken voelt bij de canonieke cultuur afneemt.

De mainstream verkaveld

Nieuw is dat deze culturele mainstream nu zelf steeds meer verkavelt in substromen. Die mainstream had in de jaren tachtig en negentig nog een open en inclusief karakter, waar iedereen iets van zijn gading kon vinden. De commerciële mogelijkheden van de massacultuur zorgden voor een bloeiende industrie en leverden ook een verbindend verhaal over de samenleving. Rijk of arm: we bekeken en becommentarieerden allemaal dezelfde TV-programma's.

Steeds meer stukken van de amusementstaart worden nu geclaimd door de nieuwe onderklasse en krijgen daardoor nieuwe betekenis. (Jantje Smit is van ons). Bij de overige stukken van de amusementstaart, waarvan iedereen nog mag proeven, zien wij ook de behoefte aan identiteit en betekenis toenemen. Bijvoorbeeld bij zoiets als Halloween, dat van puur amusement is geëvolueerd tot een event vol symboliek. We zien het ook bij veel grote populaire festivals, waar jongeren gezamenlijk een nieuw soort identiteit vieren. Die festivals zijn vooral heel wit en dragen niet langer het inclusieve gevoel uit van de multiculturele samenleving.

Het veld van de **canon** staat voor de Westerse cultuur en in de traditie van de Verlichting. Tot in de vorige eeuw was deze traditie het referentiekader van de civic society en de internationale standaard met bijbehorende universele pretenties. Tegenwoordig is het steeds meer het uitsluitende domein van de elite. De verbinding met de lage cultuur is zo goed als geblokkeerd door de nieuwe klassentegenstelling en de daarmee gepaard gaande ideologisering van die lage cultuur.

De canon evolueert tot een meer **internationale cultuur** waarin narratieve en symbolische elementen domineren. Dit gaat ten koste van Westerse noties van creativiteit, individualiteit en esthetiek. Die internationale cultuur is eclectisch en neigt naar Oosterse waarden van collectiviteit en harmonie. Het is bovenal een digitale cultuur die zich bedient van een nieuwe beeldtaal, ontleend aan animaties, comics, gaming, etc.

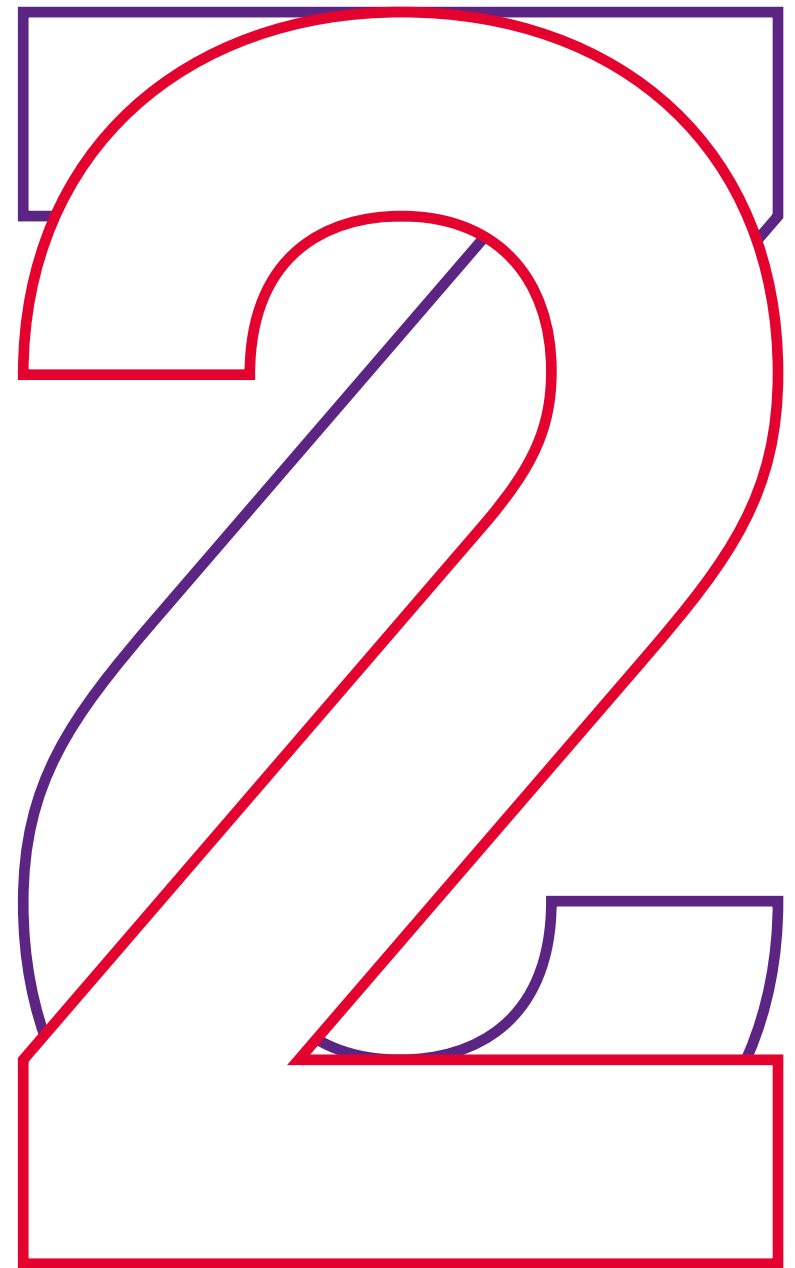
Aan de onderkant van het culturele spectrum zien we een ontwikkeling waarbij populaire cultuur steeds meer betekenis krijgt in de identiteitsvorming van groepen. Die populaire cultuur gaat daarom steeds meer demarcatielijnen trekken. Dat gebeurt tegenover de hoge cultuur, maar die cultuur zet zich ook af tegen de internationale cultuur. Het groeiende particularisme, nationalisme, afkeer van Europa en cultivering van het eigene en het nabije vindt ook in cultureel opzicht vertaling. Het inclusieve karakter dat de populaire cultuur kenmerkte raakt uitgehold doordat er een proces van ideologisering plaatsvindt die trekt in de richting van **Volendam**.

Overigens is de inclusieve kracht van de populaire cultuur nog groot en vitaal genoeg om de natie bijeen te houden. We zien de groeiende betekenis van grote evenementen waarin we gezamenlijk rouwen, herdenken en vieren. Maatschappelijke verschijnselen krijgen steeds vaker een culturele betekenis. Dat geldt natuurlijk voor sport, maar ook voor voeding en natuur. Rituelen worden rituals, ook in de huiselijke sfeer. Het nieuwe **Halloween** illustreert de toenemende symbolische waarde van de lage cultuur. En dan is er het nieuwe ontmoeten in het internettijdperk, waarbij je zelf cultuur maakt en beleeft met gelijkgezinden in (virtuele) communities rond specifieke thema's. Het nieuwe culturele ontmoeten beperkt zich niet tot de amateurvereniging of hobbyclub, maar breidt zich uit naar reizen, dating, shoppen, clubcircuits en themafeesten. Kortom, cultuur is lifestyle geworden.

Het model van een vier stromenland is natuurlijk een abstractie van een ingewikkelde werkelijkheid. De veronderstelling is dat de nieuwe tegenstromen op dit model inwerken door weer andere demarcatie- en verbindingslijnen te trekken door dit landschap. Duidelijk is dat een ruimere kijk op het culturele landschap nodig is, die recht doet aan de verschillen en aan de opkomende culturele ambities van de nieuwe Nederlanders. Dit betekent ook dat we het veld van de cultuureducatie en de cultuurparticipatie minder door de bril van de canonieke kunsten moeten bezien.

5 Vierstromenland

Het nieuwe culturele landschap kunnen we ons voorstellen als een matrix langs twee assen: de as hoge versus lage cultuur en de as demarcatie versus integratie. Zo ontstaan vier velden waarin het culturele landschap verdeeld is geraakt.

De actualiteit
in kaart

Achttien kwesties

In het vorige hoofdstuk hebben we de toekomst van het veld gezien in relatie tot de brede maatschappelijke context. In dit hoofdstuk belichten we de actuele kwesties die het veld en de beleidsmakers bezighouden en naar verwachting ook de komende tijd het discours bepalen⁶. Vanuit de actualiteit trekken we de lijnen door naar de toekomst en speculeren we over mogelijke oplossingsrichtingen. We formuleren voor elke kwestie twee optionele strategieën die elkaar zo veel mogelijk uitsluiten, om een scherpe afweging te maken.

Wij selecteerden achttien kwesties in zeven domeinen, die naar ons idee in hoofdlijnen de vraagstukken van de sector ‘dekken’ en die relevant zijn en blijven.

Domeinen	Kwesties en opties	
Plaats en inhoud cultuureducatie	I	Blijven de kunstdisciplines als aparte vakken bestaan in het curriculum of worden de kunstdisciplines geïntegreerd in een breed curriculum? a Disciplines en leerlijnen voor de afzonderlijke kunstvakken handhaven. b Integratie van de kunstvakken in andere vakken en leergebieden.
	II	Komt de nadruk te liggen op creativiteit in het licht van 21st century skills of op een brede algemene vorming (Bildung)? a Inzetten op creatieve en innovatieve vaardigheden voor de 21ste eeuw. b Inzetten op brede vorming, en cultureel besef.
Kwaliteit cultuureducatie in primair onderwijs	III	Hoe nu verder met de ontwikkeling van de deskundigheid van leraren en wie is daarvoor verantwoordelijk? a Inzet blijven richten op deskundigheid van de groepsleerkracht via pabo's en na- en bijscholing. b Inzetten op een professionele structuur voor cultuuronderwijs om de groepsleerkracht heen.
	IV	Blijven alle pijlen gericht op binnenschoolse cultuureducatie of wordt het tijd om in te zetten op een buitenschoolse leeromgeving? a Inzetten op binnenschoolse cultuureducatie omdat je daar de kwaliteit kunt bewaken en alle leerlingen bereikt. b Inzetten op brede school en IKC omdat daar de verbinding binnen - buitenschools vanzelfsprekend onderdeel is van het onderwijsconcept.
	V	Iedereen cultuuronderwijs of voor wie wil? a Vasthouden aan kunst voor iedereen en dus inzetten op de achterblijvers. b Inspelen op de behoefte aan inhoudelijke differentiatie en inzetten op de voorhoede.
Cultuuronderwijs vo en mbo	VI	Hoe handhaven we de relatief goede positie van cultuureducatie in het voortgezet onderwijs? a Versterken van het vakinhoudelijke en de bestaande positie van kunstvakdocenten. b Faciliteren van de vernieuwing en de verschuiving naar het brede curriculum.
	VII	Hoe versterken we cultuureducatie in het voorbereidend en middelbaar beroepsonderwijs? a Inzetten op de ambachtelijkheid van de verschillende kunstvakken. b Kiezen voor een brede benadering en inzetten op kunst als lifestyle.

Culturele omgeving van de school

- VIII Prikkelen we de culturele sector om zich naar het onderwijs te richten of zorgen ze juist voor de afwijkende (leer)ervaring?**
- a Culturele instellingen via subsidies blijven verplichten aanbod te ontwikkelen voor het onderwijs.
b Instellingen de vrije keus laten om samen te werken met scholen uit marketing- of inhoudelijke overwegingen.
- IX Wat wordt de rol van de intermediairs tussen onderwijs en cultuur?**
- a Onafhankelijke organisaties voor bemiddeling blijven nodig om vraag en aanbod bij elkaar te brengen.
b Bemiddeling wordt weer teruggedroefd bij de betrokken partijen die daar voor zelf voldoende expertise en netwerken ontwikkelen.

Cultuureducatie in de vrije tijd

- X Hoe borg je kwaliteit en continuïteit van buitenschoolse cultuureducatie?**
- a Brancheorganisaties slaan de handen ineen en stellen de norm.
b Kwaliteit wordt bepaald door aan te sluiten bij leerwensen van de deelnemer.
- XI Hoe garandeer je de toegankelijkheid en diversiteit van het aanbod?**
- a De overheid garandeert een minimaal toegankelijk aanbod als basisvoorziening.
b De markt bepaalt het aanbod en de beschikbaarheid.
- XII Welke routes staan open voor de ontwikkeling van talent?**
- a Het kunstvakonderwijs en de markt voorzien in een infrastructuur voor talentontwikkeling.
b De overheid neemt de verantwoordelijkheid voor de de noodzakelijke infrastructuur op zich.

Georganiseerde actieve cultuurparticipatie

- XIII Welke strategieën staan er open voor verenigingen ?**
- a Opgaan in lokale initiatieven en de eigen inhoud integreren in andere thema's.
b Vechten voor behoud van eigenheid en verbindingen aangaan met soortgenoten.
- XIV Hoe om te gaan met de nieuwe vormen van participatie ?**
- a Inzetten op scouting van initiatieven en op lokale platforms ter ondersteuning van informele verbanden op lokaal niveau.
b Landelijk ondersteunen in samenspraak met koepels, vrijwilligersorganisaties en overheden.
- XV Wat betekent de vervaging van de grens tussen professional en amateur?**
- a Vagere grenzen maken kunst toegankelijker.
b Grenzen bewaken om de eigenheid van de kunst te behouden.
- XVI Welke kansen zijn er voor verbindingen met andere sectoren?**
- a Inzetten op integratie in nieuwe organisaties en producten door eigen competenties en artistieke in te zetten voor een ander doel.
b Sturen op samenwerking waarbij wordt gekeken naar de onmiddellijke wederzijdse voordelen.

Draagvlak en waardering

- XVII Wat is er mis met de beeldvorming?**
- a Reframen van cultuureducatie en -participatie als instrument voor de ontwikkeling van identiteit en lifestyle.
b Blijven sturen op de participatieve kracht van kunst en legitimering op maatschappelijke thema's en bruto nationaal geluk.
- XVIII Is er een overkoepelend merk nodig, of juist niet?**
- a Slimme centraal georganiseerde campagnes die een overkoepelende boodschap uitzenden.
b Deelcampagnes op thema's en verbinding met de merken van andere sectoren.

2 Plaats en inhoud van cultuuronderwijs

‘Goed cultuuronderwijs is van cruciaal belang voor individu en samenleving’, zegt minister Bussemaker⁷. Haar doel is dat alle kinderen en jongeren een ‘startkwalificatie’ meekrijgen. Om te zorgen dat alle kinderen en jongeren gedurende hun schooltijd optimaal in aanraking komen met cultuur hebben minister en staatssecretaris van OCW en de PO-Raad met gemeenten en provincies afspraken gemaakt over cultuuronderwijs. De afspraken zijn vastgelegd in een bestuurlijk kader voor de komende tien jaar.

In het onderwijs worden leerlingen voorbereid op wat ze later nodig hebben om in onze samenleving te kunnen functioneren. Maar de maatschappij verandert snel. Welke kennis en vaardigheden hebben leerlingen in de toekomst nodig? Staatssecretaris Dekker startte hierover eind 2014 een dialoog (Onderwijs 2032) met leerlingen, leraren, ouders, scholen en andere belangstellenden. Die dialoog is bedoeld om te komen tot een vernieuwd curriculum en een vernieuwing van de kerndoelen en eindtermen.

Wij signaleren in dit verband twee inhoudelijke kwesties:

- I Blijven de kunstdisciplines als aparte vakken bestaan in het curriculum of worden de kunstdisciplines geïntegreerd in een breed curriculum?
- II Komt de nadruk te liggen op creativiteit in het licht van 21st century skills of op een brede algemene vorming (*Bildung*)?

kwestie

Kunstdisciplines handhaven of opgaan in het brede curriculum

Strategische opties zijn:

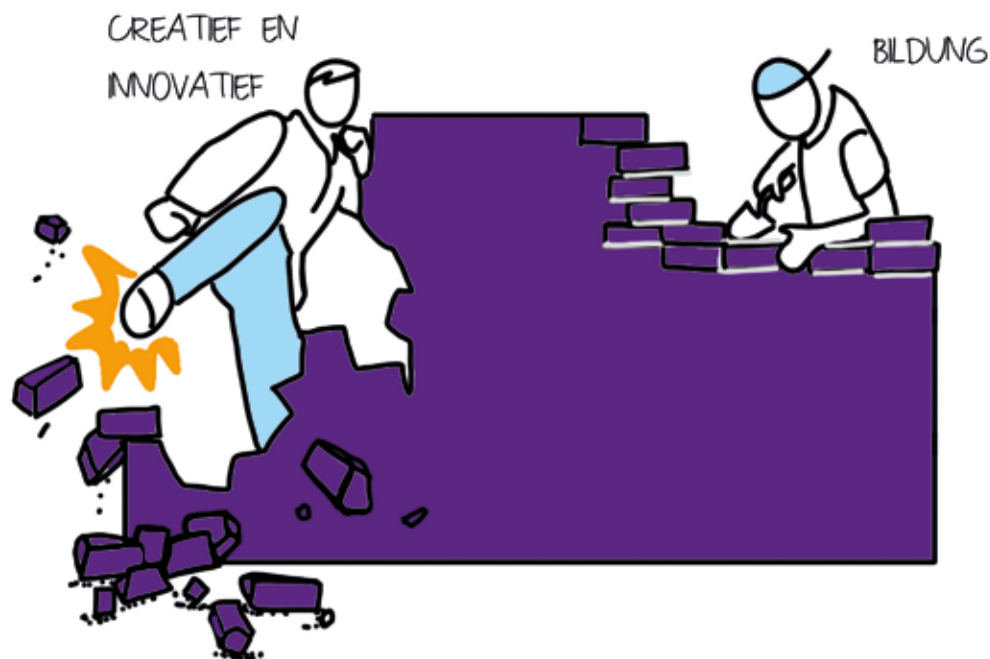
- a Disciplines en leerlijnen voor de afzonderlijke kunstvakken handhaven.
- b Integratie van de kunstvakken in andere vakken en leergebieden.

‘In de kunst draait het om verbeelding, inzicht, denkracht, motoriek en overdracht van ideeën. Cruciaal in een maatschappij waarin de veranderingen elkaar in snel tempo opvolgen en waar complexe vraagstukken vragen om creatieve denkers en doeners. Het huidige onderwijs richt zich te weinig op het ontwikkelen van dit soort vaardigheden. Integrale aandacht voor kunst vraagt dan ook om een andere inrichting van ons basis- en voortgezet onderwijs’ aldus de Akademie van Kunsten⁸.

Voor de kunstvakken in het onderwijs biedt curriculumvernieuwing zowel kansen als bedreigingen. Een nieuw curriculum kan meer of minder ruimte bieden aan de kunstvakken en brede vorming. Houden beleidsmakers vast aan de preambule bij de huidige kerndoelen: ‘Het basisonderwijs bevordert de brede vorming van kinderen’? Of wordt het verwerven van nuttige vaardigheden voor de 21ste eeuwse samenleving het nieuwe doel? Moet het onderwijs maatschappelijk relevant zijn of gaat het om de vorming van het individu?

Bij alle economisering van het onderwijs is er onmiskenbaar ook een sterke stroom die pleit voor algemene, brede vorming. Minister Bussemaker beschouwt cultuuronderwijs als een ‘onlosmakelijk onderdeel’ van de brede vormende opdracht van het onderwijs. Volgens de bewindsvrouw gaat cultuuronderwijs ook om meer dan kunstvakken alleen: ‘Het laat kinderen kennismaken met schoonheid en draagt bij aan het historisch besef van kinderen en jongeren. Het daagt hen ook uit om een creatieve, onderzoekende houding te ontwikkelen.’¹⁰

Vraag is wat de nadruk op de brede vorming gaat betekenen voor de positie van de kunstvakken. Nieuwe onderwijsvormen bieden veel mogelijkheden om cultuuronderwijs te integreren in andere vakken en daaraan de bijzondere beleving van kunst toe te voegen. Maar aandacht voor ambachtelijkheid, tradities en samenhang van disciplines is ook wenselijk en is een voorwaarde voor het doorgeven van het idee van de Westerse canon.

21st century skills of Bildung

Strategische opties zijn:

- a Inzetten op creatieve en innovatieve vaardigheden voor de 21ste eeuw.
- b Inzetten op brede vorming, en cultureel besef.

Niet alleen de plek van cultuur in het onderwijs verandert, dat geldt ook voor de inhoud van het onderwijs. Kunstdocenten, docentenopleidingen en voorhoedescholen vormen de spil in de ontwikkeling naar creatief en innovatief onderwijs. De nadruk op creatieve vermogens heeft alles te maken met de utilitaire insteek van het onderwijs; gericht op economie en welvaart waarvan innovatie de belangrijkste motor zou zijn. Maar er is ook de toenemende belangstelling voor *Bildung*, de vormende en reflectieve functie van het onderwijs. Juist vanuit cultuuronderwijs kan deze ontwikkeling een boost krijgen.

Creatief en innovatief heeft de connotatie van verstorend of ontwrichtend te zijn, het afschudden van de culturele bagage, van cutting edge en hier en nu. *Bildung* vraagt om kennis van het voorafgaande en begrip van de eigen cultuur in relatie tot andere culturen. Het vormt en bevestigt identiteiten zowel van het individu als van de groep. Dus: moet het cultuuronderwijs bevestigend of verstorend zijn? Belangrijk element is dat de 21st century skills vooral gericht zijn op cognitieve vaardigheden. Die voortgaande eenzijdige druk op het cognitieve zorgt ervoor dat grote groepen de aansluiting met in de samenleving missen. Het onderschat tegelijker-

tijd het belang van competenties die aangrijpen bij het fysieke, het mentale en het zintuiglijke. De vormende kwaliteit van sport- en cultuuronderwijs, die gericht is op leren door ervaring en beleving, kan hierin voorzien. Een meer gelijkwaardige positionering van niet-cognitieve competenties in het onderwijs kan meer evenwicht brengen in de ontwikkeling van kinderen en jongeren, zorgen voor meer zelfvertrouwen en insluiting van diegenen die de cognitieve race niet kunnen bijhouden.

Bildung en brede vorming dragen bij aan karaktervorming en doen een beroep op niet cognitieve leervermogens die de samenleving hard nodig heeft. *Bildung* staat ook voor reflectie. Naarmate de multiculturele en digitale samenleving hogere eisen stelt aan sociaal-culturele competenties zou het belang van de meer reflectieve kant weleens kunnen toenemen. Dat betekent meer ruimte voor cultureel erfgoed en voor een cultuurhistorische benadering van andere vakken. Kortom cultuuronderwijs kan binnen het brede curriculum een belangrijke bijdrage leveren aan de brede doelstelling van het onderwijs door zowel verstorend te zijn als de reflectieve kant in de verf te zetten.

3 Kwaliteit van cultuureducatie in het primair onderwijs

Cultuureducatie, waaronder erfgoed, in het primair onderwijs is wettelijk verankerd in de leergebieden Kunstzinnige oriëntatie en Oriëntatie op jezelf en de wereld. Basisscholen maken zelf uit hoeveel en hoe ze dat onderwijs aanbieden en zijn zelf verantwoordelijk voor de kwaliteit van hun onderwijs in deze leergebieden.

In de huidige planperiode ligt het zwaartepunt van cultuurbeleid in het basisonderwijs. Het Rijk geeft hieraan invulling met het beleidsprogramma *Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK)*. Dit programma wil de kwaliteit van het onderwijs in kunst en cultuur borgen door culturele instellingen en scholen te stimuleren om samen te werken aan verankering in het curriculum van het onderwijs. Het programma rust op vier pijlers: 1. ontwikkeling doorgaande leerlijnen, 2. deskundigheidsbevordering van leerkrachten en educatief medewerkers van culturele instellingen, 3. ontwikkelen van een duurzame samenwerking tussen de school en de culturele omgeving en 4. ontwikkelen van beoordelingsinstrumenten voor cultuureducatie. In de periode 2013-2016 besteedt het ministerie van OCW (via het FCP) en provincies en gemeenten in totaal circa € 170 miljoen aan het programma CmK.

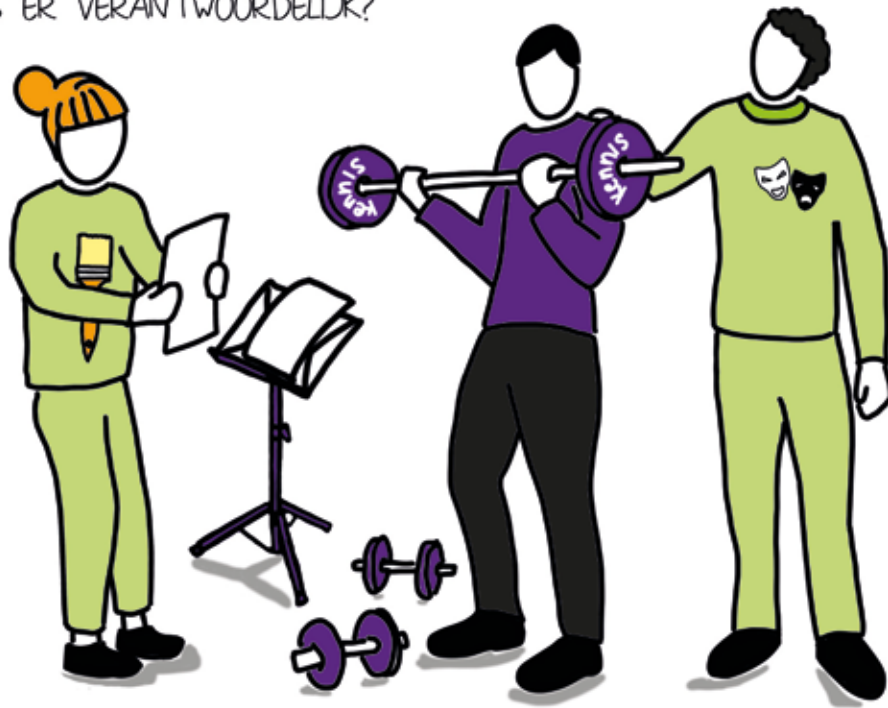
Inmiddels is duidelijk dat ook in de komende planperiode cultuuronderwijs in de basisschool maximale aandacht blijft eisen en dat het programma CmK wordt voortgezet¹¹. Kijkend naar de vier pijlers valt op dat rond het curriculum veel stappen zijn gezet. Het landelijk leerplankader van SLO geeft een globaal antwoord op de inhoud van kunstzinnige oriëntatie. In het kader van CmK werken scholen en instellingen aan de ontwikkeling en implementatie van leerlijnen. Daarnaast zet het leerplankader Cultuur in de Spiegel uit 2014 in op een brede invulling van cultuuronderwijs en cultureel zelfbewustzijn bij de leerling. Verder wordt er gewerkt aan de beoordeling van de leeropbrengsten van de kunstvakken en werkt de inspectie met behulp van het LKCA aan een beoordelingskader voor de kunstvakken. In de loop van 2015 worden scholen getoetst op de kwaliteit van hun cultuuronderwijs. Voor de beide andere pijlers, te weten deskundigheidsbevordering en de rol van de culturele omgeving, is in de komende periode nog volop aandacht nodig.

Verder verwachten wij dat vraagstukken die thans nog weinig in beeld zijn belangrijker gaan worden, zoals de verantwoordelijkheidsverdeling en de vraag wie er mee doet. Gaan we door met cultuursubsidie besteden aan het onderwijs of kunnen de cultuurmiddelen beter voor goede buitenschoolse kunsteducatie ingezet worden? En richt het toekomstige beleid zich op alle scholen of alleen op scholen die (samen met culturele instellingen) echt willen investeren in de kwaliteit van hun cultuuronderwijs?

Wij formuleren in dit verband drie kwesties:

- III Hoe nu verder met de ontwikkeling van de deskundigheid van leraren en wie is daarvoor verantwoordelijk?
- IV Blijven alle pijlen gericht op binnenschoolse cultuureducatie of wordt het tijd om in te zetten op een buitenschoolse leeromgeving?
- V Willen we dat alle scholen meedoen, of maken we ruimte voor differentiatie?

VERSTERKING VAN DE GROEPSLEERKRACHT WIE IS ER VERANTWOORDELIJK?

CULTUUREDUCATIE BINNENSCHOOLS

OF BUITENSCHOOLS ?

kwestie

Versterking van de groepsleerkracht; hoe en door wie?

Strategische opties zijn:

- a Inzet blijven richten op deskundigheid van de groepsleerkracht via pabo's en na- en bijscholing.
- b Inzetten op een professionele structuur voor cultuuronderwijs om de groepsleerkracht heen.

Het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* streeft naar een basiskwaliteit van cultuuronderwijs in 2020 op alle basisscholen. Signalen uit het veld wijzen erop dat groepsleerkrachten zichzelf nog niet competent genoeg vinden. Zingen in de klas blijft bijvoorbeeld een probleem voor veel leerkrachten. Er lopen programma's voor verbetering in het kader van CmK en ook vanuit de pabo's is er meer aandacht. Maar deze inzet is nog niet genoeg. Bovendien zal de instroom van nieuwe leerkrachten de komende jaren laag zijn, zodat we voorlopig niet veel kunnen verwachten van nieuwe cohorten.

De laatste tijd zien we meer aandacht voor inhoudelijke hulpstructuren die de groepsleerkracht in de klas ondersteunen of onderdelen overnemen. We zien een grotere inzet van cultuurcoaches, leerkrachten met een extra cultuuraantekening in hun cv, en ondersteuning vanuit kunstencentra, professionele kunstinstellingen etc. Ook valt

er een grotere rol vanuit andere sectoren te verwachten, zoals de bibliotheeksector en sport. De vakleerkracht zal waarschijnlijk niet terugkomen.

De vraag is dus of het beleid gericht blijft op de inhoudelijke competentie van de groepsleerkracht, of dat er meer wordt ingezet op zo'n hulpstructuur. Daarbij is het de vraag wie daarvoor verantwoordelijk is. Denkbaar is om de deskundigheidsbevordering van de huidige en de toekomstige groepsleerkracht ook in materiële zin bij het onderwijs te laten en vanuit de cultuursector meer in te zetten op de structuur rond de groepsleerkracht.

kwestie

Focus op cultuureducatie binnen- of buitenschools

Strategische opties zijn:

- a Inzetten op binnenschoolse cultuureducatie omdat je daar de kwaliteit kunt bewaken en alle leerlingen bereikt.
- b Inzetten op brede school en IKC omdat daar de verbinding binnen – buitenschools vanzelfsprekend onderdeel is van het onderwijsconcept.

De sector steekt veel energie in educatieve programma's die aansluiten bij de behoeften van het onderwijs. Daarvoor worden middelen vanuit de cultuurbegrotingen van rijk en gemeenten ingezet. Scholen voelen zich vaak overvoerd en kunnen geen ruimte maken in het curriculum en de organisatie. Het is dus de vraag hoe effectief het beleid met de focus op binnenschools is en of de verantwoordelijkheid, ook in financiële zin, juist meer bij het onderwijs moet worden gelaten. De drie uur per week voor kunst en cultuur zal niet snel méér worden. Cultuureducatie binnenschools legt hooguit een basis. We zien ook dat er nauwelijks doorgaande leerlijnen zijn naar het voortgezet onderwijs of naar de buitenschoolse cultuureducatie. Een structurele en omvattende aanpak van talentontwikkeling ontbreekt.

Het initiatief voor buitenschoolse trajecten ligt doorgaans bij de culturele sector met een start vanuit school. Er bestaat nauwelijks een structurele aanpak van een buitenschoolse leeromgeving. Is het zinvol meer in te zetten op de verbinding tussen binnen- en buitenschoolse cultuureducatie? De brede school en het IKC (Integraal Kind Centrum) bieden daarvoor al een kader.

Wat wordt de toekomst van Cultuureducatie met Kwaliteit in het primair onderwijs?

‘Structureel werken aan talentontwikkeling’

‘De cultuursector lijkt nog steeds het idee te hebben dat zij sturend is bij cultuureducatie op basisscholen. Maar de sector gaat daar niet over en trekt vaak een te grote broek aan. Die sector denkt te smal. Cultuur gaat ook over educatie, welzijn, multimedia en techniek. Het gaat erom dat je leerlingen goed toerust voor hun loopbaan, dat zij hun talenten ontwikkelen en die goed kennen.’

‘Wat is cultuur? En hoe relateren we dat aan de kerndoelen? De onderwijsinspectie zou scholen meer moeten vragen naar wat zij doen aan brede cultuureducatie in relatie tot de kerndoelen. Maak dat inzichtelijk voor de inspectie. Als je leergebieden benoemt, daar een beredeneerd aanbod aan koppelt, dan kun je dat onderbrengen in je curriculum. Daarmee werk je structureel aan talentontwikkeling.’

‘Het onderwijs kan prima zelf cultuureducatie verzorgen als ze daarvoor de middelen krijgt. Eigen docenten kun je opleiden tot vakdocent of specialist. De school bepaalt wat er nodig is. De cultuursector - of maatschappelijke organisatie - komt het onderwijs versterken op gepaste momenten. Ik zie veel in coproducties. Dat kan en moet misschien wel structureel in die acht jaar dat een kind op school zit. Daarbij gaat het niet om kwantiteit maar om kwaliteit.’

Jos van Kimmenaede
directeur Kits Primair, Openbaar Basisonderwijs Midden-Drenthe

IEDEREEN
CULTUURONDERWIJS

OF VOOR WIE WIL

kwestie

Alle scholen doen mee of ruimte voor differentiatie

Strategische opties zijn:

- a Vasthouden aan kunst voor iedereen en dus inzetten op de achterblijvers.
- b Inspelen op de behoefte aan inhoudelijke differentiatie en inzetten op de voorhoede.

De overheid wil tot nu toe dat alle kinderen in de basisschool ongeveer in gelijke mate met kunst en cultuur in aanraking komen. Dit geldt dus ook voor het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit*. Ook de nieuwe muziekimpuls die minister Bussemaker aankondigde in oktober 2014¹² gaat uit van het principe dat alle kinderen uiteindelijk in gelijke mate muziek in hun bagage meekrijgen. De praktijk is natuurlijk anders, maar op die constatering volgt meestal het argument dat er voorlopers en achterblijvers zijn en een hele grote middengroep, maar dat dit niet afdoet aan het uiteindelijke doel.

Scholen zelf hebben steeds meer behoefte aan differentiatie. Een voorbeeld hiervan zijn de cultuurprofiel scholen in het voortgezet onderwijs. Ze verschijnen ook in het primair onderwijs. We kunnen niet verwachten dat in een cultureel meerstromenland alle scholen dezelfde nadruk leggen op cultuuronderwijs dat bovendien in hoofdzaak

geënt is op de Westerse canon. Muziek heeft op een islamitische of christelijke school een andere betekenis dan op een vrijzinnige school.

De culturele elite wil voor de eigen kinderen goed kunstonderwijs, selecteert daarop de scholen en is bereid en in staat om daarvoor hogere eigen bijdragen te betalen. Met het verdampen van de vanzelfsprekendheden rond gelijkheid en solidariteit rijst de vraag of iedereen cultuuronderwijs moet krijgen of dat we beter kunnen inspelen op de groeiende behoefte aan verschil.

4 Cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs

De kunstvakken in het voortgezet onderwijs hebben een vaste plaats in het onderwijsprogramma en worden gegeven door bevoegde kunstdocenten. Cultuuronderwijs in het vmbo, havo en vwo bestaat uit kunstvakken (muziek, beeldend, dans, drama) en het vak culturele en kunstzinnige vorming (CKV). Erfgoededucatie is te beschouwen als onderdeel van cultuuronderwijs en kan een rol spelen in vakken als geschiedenis, aardrijkskunde of de kunstvakken. Voor alle vakken in het voortgezet onderwijs zijn kerndoelen, eindtermen en eindexamenprogramma's vastgesteld. Scholen zijn zelf verantwoordelijk voor de invulling en de kwaliteit.

Het vak CKV werd in 1999/2000 geïntroduceerd en dreigde in 2012 als verplicht examenvak te verdwijnen ten behoeve van taal en rekenen. Toch bleef het vak behouden op voorwaarde van een kwaliteitsimpuls en ruimte voor eigen invulling door scholen. Een door OCW ingestelde Vernieuwingscommissie CKV heeft in december 2014 een voorstel voor een examenprogramma aan OCW aangeboden waarin kwaliteitseisen en contouren voor vernieuwing zijn verwerkt.

Op dit moment loopt de regeling *Cultuureducatie in het vmbo* van het Fonds voor Cultuurparticipatie en het Prins Bernhard Cultuurfonds om de culturele ontwikkeling van vmbo-leerlingen te stimuleren. Uit eerder onderzoek¹³ bleek al dat vmbo-scholen op verschillende manieren aandacht besteden aan kunst en cultuur (als profiel, via een kunstvak, als talentontwikkeling of weinig). De onderzoekers constateren dat de doorlopende leerlijnen - po-vmbo en vmbo-mbo - nog niet ver gevorderd zijn en het aanbod onvoldoende past bij het vmbo. Het besef dat deze onderwijscategorie aandacht behoeft, met een populatie van 55% van het totale aantal leerlingen in het voortgezet onderwijs, lijkt te zijn doorgedrongen.

Het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) bereidt mensen voor op de beroepspraktijk of een vervolgopleiding. Cultuuronderwijs speelt hierin geen expliciete rol. Er zijn tien mbo-opleidingen op het gebied van kunst, cultuur en media. Leerlingen kunnen vanuit die opleidingen doorstromen van vmbo via mbo-kunstonderwijs naar hbo-kunstonderwijs. Binnen de mbo-kunstopleidingen ligt de nadruk zowel op artistieke vaardigheden als op cultureel ondernemerschap. Tussen 2001 en 2011 liepen er twee opeenvolgende subsidieregelingen waarmee cultuuronderwijs binnen het mbo kon worden gefinancierd.

OCW ontplooit de komende jaren waarschijnlijk geen nieuwe initiatieven rond de inhoud en kwaliteit van de kunstvakken en CKV in het voortgezet onderwijs. Dat initiatief ligt dus bij de scholen en de docenten. Vmbo en mbo zijn in feite broedplaatsen van creativiteit en innovatieve leermethoden. Ze zullen steeds belangrijker worden als inspiratiebron voor cultuuronderwijs.

Het voortgezet en beroepsonderwijs ondervindt de gevolgen van de digitalisering en globalisering die steeds meer wringen met gevestigde concepten over de inhoud en de organisatie van het leren. Er is dus behoefte aan moderne concepten. Er is een grote variatie aan leervormen ontstaan.

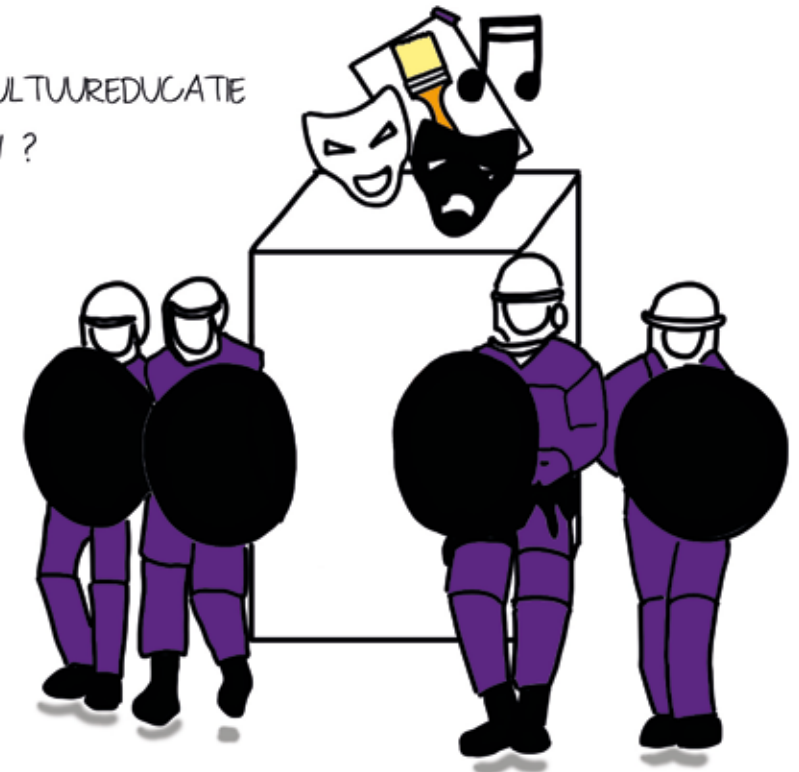
Daarnaast is het reëel om te veronderstellen dat dit onderwijs wordt geraakt door de de-institutionaliseringstrend en terug gaat naar kleinschalige opleidingen.

De vraag is wat deze ontwikkelingen gaan betekenen voor het cultuuronderwijs.

Wij signaleren twee kwesties:

- VI** Hoe handhaven we de relatief goede positie van cultuureducatie in het voortgezet onderwijs?
- VII** Hoe versterken we cultuureducatie in het voorbereidend en middelbaar beroepsonderwijs?

HOE POSITIE CULTUREDUCTIE VO HANDHAVEN ?

kwestie

VI

Hoe handhaven we de positie van cultuureducatie in het voortgezet onderwijs

Strategische opties zijn:

- a** Versterken van het vakinhoudelijke en de bestaande positie van kunstvakdocenten.
- b** Faciliteren van de vernieuwing en de verschuiving naar het brede curriculum.

De positie en het aandeel van de kunstvakken en van CKV zijn goed en moeten we zien te handhaven. Wel is er veel kritiek op de starre structuur van de kunstvakken. Die kan eenvoudiger. Tegelijkertijd zijn waarborgen nodig voor kunst in de onderbouw, in het vmbo en in de 2e Fase. Ook is een betere verankering van kunstvakken en CKV nodig binnen de organisatie van de school. Met het oog hierop werd de vernieuwingscommissie CKV ingesteld.

Maken commissies, van bovenaf gestuurde vernieuwing en brede discussies over het curriculum het verschil? Die benadering vindt geen aansluiting meer bij jongere docenten. Initiatieven voor vernieuwing komen waarschijnlijk van die jonge docenten.

Er zijn al veelbelovende initiatieven zoals de kantelgroep United4Education, die geheel inzet op nieuwe inspiratie in de relatie leerling-leraar. We willen cultuuronderwijs beschermen zonder de vernieuwingsbeweging te missen. Daarbij gaat het vooral om de vraag of we vasthouden aan de kunstdisciplines, of cultuuronderwijs op laten gaan in een breed curriculum.

Scholen en docenten in het VO geven zelf een kwaliteitsimpuls aan de kunstvakken?

‘Het gaat om de juiste instelling bij docenten’

‘Kunst en cultuur is een zichzelf steeds verbredend begrip. Daar moeten scholen en kunstvakdocenten voor open staan. De taak van een leraar kunstvak is verwondering wekken bij leerlingen, hun oordeel te laten opschorten, iets van alle kanten bekijken. Ze moeten zich open en ook kwetsbaar durven opstellen. In tegenstelling tot een vak als wiskunde is er bij kunstvakken niet één ‘harde’ waarheid. Kunstvakken trainen bij uitstek vaardigheden waar de 21ste eeuw om vraagt.’

‘De kwaliteit van kunstvakken kan altijd beter. Bijvoorbeeld door eens kritisch te kijken naar de opleiding van kunstvakdocenten. Ook het lerarenregister kan bijdragen met de verplichting om je steeds te blijven scholen. Verder is het belangrijk dat kunstvakdocenten op een school samenwerken. Dat er geen geïsoleerde muziek- of beeldende docent zijn, maar dat ze samen een sterke kunstsectie vormen en een visie op kunstonderwijs ontwikkelen. Daar moeten schoolleiders ook een rol in nemen.’

‘Niets is zo moeilijk als de toekomst voorspellen. Maar ik denk dat je haast niet meer kunt spreken over ‘producten’ maar meer over ‘houding en mentaliteit’. Als er in 2020 docenten zijn met de juiste instelling dan ben ik ervan overtuigd dat het kunstvakonderwijs verbetert.’

Wim Majoor
Vonkc (Vereniging Onderwijs Kunst en Cultuur)

kwestie VII Hoe versterken we cultuureducatie in het (v)mbo?

Strategische opties zijn:

- a Inzetten op de ambachtelijkheid van de verschillende kunstvakken.
- b Kiezen voor een brede benadering en inzetten op kunst als lifestyle.

Het groeiende besef dat het (voorbereidend) middelbaar beroepsonderwijs meer aandacht verdient moet nog wel worden geoperationaliseerd. Is er beleid nodig en wie maakt dat? Het is tijd om met een andere bril naar vmbo en mbo kijken: niet langer uitsluitend als potentiële ontvangers van cultuureducatie, maar ook als leverancier voor cultuureducatie aan het primair en voortgezet onderwijs en cultuureducatie in de vrije tijd. Talrijk zijn de voorbeelden van projecten en initiatieven waaraan leerlingen van het (v)mbo bijdragen, variërend van hiphop en modeprojecten tot musicals. Daarbij zorgt een soort peer to peer benadering voor nieuwe leerwegen.

In feite zijn deze instellingen een bron van cultureel ondernemerschap, waardoor leerlingen met culturele ambities hun weg vinden in de kunstwereld en daarbuiten.

Vmbo en mbo zorgen nu al voor veel van de transitiepaden naar het nieuwe onderwijs waarin leren, innoveren, werken en ondernemen direct gekoppeld zijn. Zoals de RDM-campus in Rotterdam en het Leerpark in Dordrecht. Daar komt bij dat er een nieuwe maakindustrie op komt is in de vorm van 3D-printen en het 'internet der dingen' die nieuwe kansen biedt voor het beroepsonderwijs. Wel is er nog veel te verkennen in dit domein.

5 De culturele omgeving van de school

Professionele culturele instellingen houden zich al tientallen jaren bezig met educatie en publieksbegeleiding. Uitgangspunt van de educatieve activiteiten is het eigen culturele aanbod: de museumcollectie, de dans- of theatervoorstelling, het concert of de film. De aandacht voor het onderwijs is de afgelopen tien jaar sterk toegenomen. Veel instellingen maken daarbij de omslag naar vraaggerichte educatie, die niet altijd voortkomt uit het eigen publieksaanbod. Daarmee brengen zij dus een zelfstandig onderwijsproduct op de markt als onderdeel van hun culturele aanbod.

Door gemeentelijke bezuinigingen op cultuur is er een verschralling in het aanbod van de culturele omgeving van de school opgetreden. Ook om die reden is er tegenwoordig meer aandacht voor de mogelijkheid om de amateurkunst te betrekken bij het onderwijs. Het valt te bezien of deze ontwikkeling een grote vlucht gaat nemen, maar de mogelijkheden verkennen lijkt op z'n plaats. Amateurkunstorganisaties moeten nog erg wennen aan het idee om het onderwijs als potentiële doelgroep te zien. Vanuit het perspectief van het onderwijs zijn er aarzelingen om vrijwilligers in te zetten. Maar beide partijen hebben iets te winnen bij samenwerking.

In de huidige beleidsperiode is de kwaliteit van cultuuronderwijs het centrale thema. Subsidie prikkelt instellingen om hun aanbod meer naar het onderwijs te richten. De rijksoverheid, daarin gevolgd door lagere overheden, eist van alle instellingen in de basisinfrastructuur dat ze een deel van het budget inzetten voor educatie. Maar nu de cultuursector het onderwijs heeft ontdekt als afzetmarkt, is het de vraag of die prikkel nog nodig is. En is het wenselijk dat culturele instellingen met een eigen culturele opdracht zich in dienst stellen van een onderwijsdoelstelling?

Een andere kwestie gaat over intermediairs tussen de culturele instellingen en het onderwijs om vraag en aanbod beter op elkaar te laten aansluiten en te zorgen voor verankering van het cultuuronderwijs. Daar is inmiddels een en ander in bereikt. Maar het is van belang om opnieuw naar deze structuren te kijken. Want aan de aanbodkant vinden veel verschuivingen plaats door het wegvallen van kunstencentra en de opkomst van de kunstdocent als zelfstandig ondernemer. De vraag is of deze structuur zich verder moet ontwikkelen of dat meer inzet op de eigen netwerken van vragers en aanbieders nodig is.

De vragen zijn:

VIII Prikkelen we de culturele sector om zich naar het onderwijs te richten of zorgen ze juist voor de afwijkende (leer)ervaring?

VIX Wat wordt de rol van de intermediairs tussen onderwijs en cultuur?

RICHTEN NAAR ONDERWIJS OF EIGENHEID BENADRUKKEN

kwestie

VIII

Richten naar het onderwijs of eigenheid benadrukken?

Strategische opties zijn:

- a Culturele instellingen via subsidies blijven verplichten aanbod te ontwikkelen voor het onderwijs.
- b Instellingen de vrije keus laten om samen te werken met scholen uit marketing- of inhoudelijke overwegingen.

Samenwerking tussen scholen en culturele instellingen werd voorheen vooral bekeken met het oog op cultuurparticipatie (vooral in het primair onderwijs en bij CKV), niet vanuit het perspectief van de kwaliteit van cultuuronderwijs. Nu kwaliteit van cultuuronderwijs het centrale thema is rechtvaardigt dat de vraag naar de toegevoegde waarde van 'externe' culturele partners voor de kwaliteit van cultuuronderwijs. Dat vindt immers plaats onder verantwoordelijkheid en regie van de scholen. Daarbij moeten we bedenken dat de meerwaarde vooral zit in het eigen karakter van de culturele instelling, waaronder het bieden van een andere leeromgeving. Die eigenaardigheid van de culturele sector moet dan niet ondersneeuwen in een binnenschools onderwijsregime. Vanuit deze invalshoek is de discussie over de kwaliteit van educatieve activiteiten van culturele instellingen de laatste jaren mogelijk te sterk gedomineerd door van overheidswege 'opgelegde' onderwijstaken.

In het verlengde hiervan ligt het vraagstuk van de financiering. Wij constateren dat de cultuursector de toegevoegde waarde van het onderwijs heeft

ontdekt voor de eigen kernactiviteiten en geneigd is zelf te zorgen voor een goede aansluiting op de vraag van de scholen. Echter de markt van het onderwijs biedt geen afdoende verdienmodel. Meestal wordt via de instellingssubsidie fors bijgedragen aan het onderwijs. De scholen zijn voor het inkopen van cultuureducatieve producten, afgezien van de bescheiden middelen die via de centrale bekostiging zijn vastgelegd voor cultuur, erg afhankelijk van bijdragen van lokale overheden. Die afhankelijkheid van lokale omstandigheden betekent dat er grote verschillen kunnen zijn. Er is dus geen evenwichtige markt voor cultuureducatie die zonder aanvullende subsidie kan bestaan.

Conclusie kan zijn dat zeker niet elke culturele instelling hoeft te voorzien in educatief aanbod als dat niet past bij de doelstellingen van de instelling of als het ontbreekt aan capaciteit en financiële middelen. Een generieke prikkel via subsidies is dan minder wenselijk. Dus wat is de rol van instellingen: meer inspelen op de vraag of meer zichzelf blijven?

Waar ligt de omslag van aanbod- naar vraaggericht werken bij culturele instellingen?

‘Meer expertise rond cultuureducatie nodig op scholen’

‘Culturele instellingen hebben een toegevoegde waarde voor het onderwijs. Juist dat informele leren voegt iets toe. Als Rijksmuseum werken wij samen met klankbord-groepen van docenten. We kijken naar de aansluiting tussen onze collectie en het curriculum en de kerndoelen van de scholen.’

‘Ik zie op scholen nog weinig kennis en ervaring met cultuureducatie. Wil je dat echt verankeren in het onderwijs dan moeten scholen goed kunnen formuleren wat ze nodig hebben. Anders gaan instellingen dat zelf formuleren. Ik merk nog niet zo’n duidelijke intrinsieke noodzaak bij scholen om die expertise te vergroten. Dat is wel nodig, want er is een groot aanbod vanuit cultuurinstellingen. Hoe maakt een docent de juiste keuze? Waar legt hij een verbinding met de beperkte lestijd en het beperkte budget? Voor scholen is dat niet altijd doorzichtig. Er zouden kwaliteitscriteria kunnen komen.’

‘Ja, ik zie wel een belangrijke rol voor de overheid. Alleen al door te benadrukken hoe belangrijk cultuureducatie is. Nieuwsgierigheid prikkelen, ontdekkend leren, het wordt steeds belangrijker. Een creatieve geest is essentieel om je staande te houden. Noodzakelijke competenties ontwikkelen via kunst en cultuur, voor mij mag het nadrukkelijker op de agenda.’

Annemies Broekgaarden
Hoofd Publiek en Educatie Rijksmuseum

MEER OF MINDER INTERMEDIARIS?

kwestie

IX

Wat wordt de rol van de intermediairs tussen onderwijs en cultuur?

Strategische opties zijn:

- a Onafhankelijke organisaties voor bemiddeling blijven nodig om vraag en aanbod bij elkaar te brengen.
- b Bemiddeling wordt weer teruggelegd bij de betrokken partijen die daarvoor zelf voldoende expertise en netwerken ontwikkelen.

Culturele instellingen, amateurkunstorganisaties en kunstenaars die kwalitatief hoogwaardig en passend aanbod ontwikkelen kunnen samen met de scholen kwalitatief cultuuronderwijs realiseren. Maar voor scholen is het niet altijd eenvoudig om die vraag te articuleren en de juiste partij te vinden. In het recente verleden waren het vooral lokale kunstencentra en provinciale steuninstellingen die daarin een belangrijke rol speelden. Zij verzorgden onder andere de kunstmenu's die de kennismaking met cultuur organiseerden voor grote groepen leerlingen.

De bezuinigingen op lokaal en provinciaal niveau hebben die infrastructuur flink aangetast. Daarvoor in de plaats zien we bemiddelingsbureaus ontstaan die school en sector verbinden en als lokale kenniscentra opereren. Ze zijn ook ontstaan omdat juist een onafhankelijke instantie de school het best zou kunnen adviseren over het beschikbare aanbod. De verwachting was dat de scholen, als ze de vraag goed kunnen formuleren, meer zouden gaan inkopen. Scholen stellen zich echter minder afhankelijk op

en gaan meer hun eigen weg. Daarnaast worden culturele instellingen en kunstencentra steeds inventiever in het aanknopen van structurele relaties met scholen. Interne cultuur coördinatoren en cultuurcoaches, in en buiten school, zorgen eveneens voor verbindingen. Bovendien maken kunstencentra momenteel een transitie door van aanbieder van kunsteducatie naar facilitair platform voor particuliere aanbieders. Daarmee komt de functie van de intermediairs in een ander daglicht te staan. Het is de vraag of de onafhankelijke bemiddelingsrol als zelfstandige functie nodig blijft. Wellicht bewegen we naar een situatie waarbij samenwerking weer wordt overgelaten aan partijen die dit vanuit hun eigen betrokkenheid al doen? Kortom in welke vorm is bemiddeling nodig?

Cultuureducatie in de vrije tijd

Het veld van de actieve cultuurparticipatie verandert. De democratisering van het culturele landschap en de eindeloze distributiekkanalen en uitingvormen van nieuwe media zorgen ervoor dat kunst overal is en door steeds meer mensen gemaakt en genoten wordt. Mensen en organisaties gebruiken kunst voor vermaak, om zich te profileren, om zich te ontwikkelen en om hun identiteit vorm te geven. Kunst en cultuur helpen mensen vorm te geven aan het bestaan en aan de ontmoeting met de ander.

Rijk, provincies en gemeenten bezinnen zich op hun taken. Het Rijk is vooral bezig met innovatie en kennis en met de kwaliteit van het binnenschoolse cultuuronderwijs. Ook veel gemeenten willen beleid voor cultuuronderwijs op scholen behouden en laten kunst in de vrije tijd meer aan de markt over. Hoewel er gemeenten zijn die kiezen voor cultuureducatie van jongeren, hebben vrijwel alle gemeenten besloten om cultuureducatie voor volwassenen niet langer te subsidiëren. Ook provincies trekken zich terug op kerntaken waarmee beleid voor cultuur en actieve cultuurparticipatie grotendeels van hun agenda is verdwenen. Alleen vanuit het perspectief van monumenten, toerisme en vestigingsklimaat kan cultuur nog rekenen op provinciale aandacht.

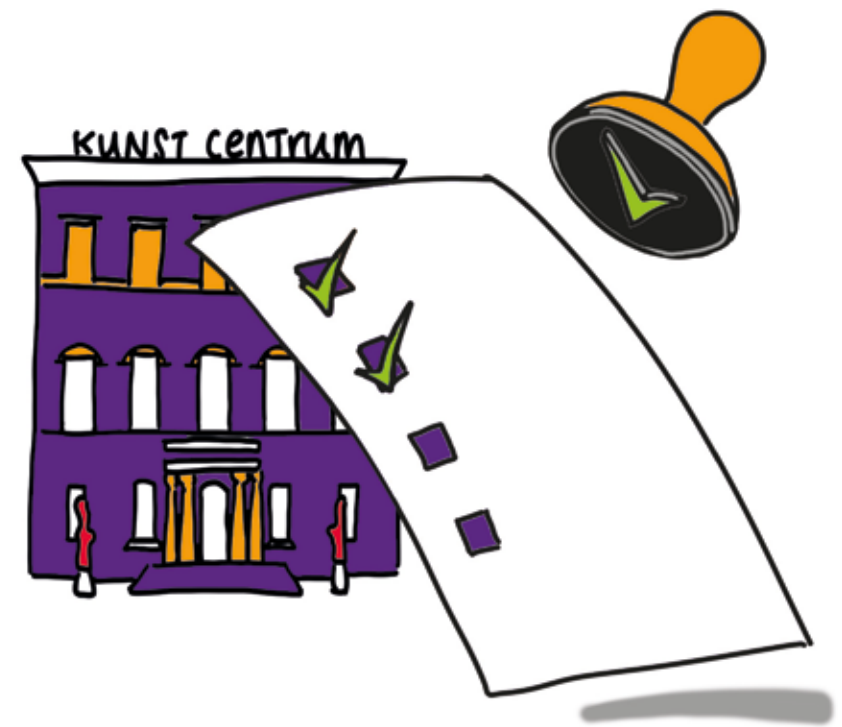
Kunstencentra met vast personeel hebben te maken met een overheid die niet langer salarissen voor docenten subsidieert. Tegelijkertijd ondervinden zij de nodige belemmeringen bij het tijdig laten afvloeien van vaste krachten. Voor veel werknemers in loondienst voorzien wij de komende tijd nog een harde landing in de nieuwe werkelijkheid van de arbeidsverhoudingen in onze sector. Het uitzicht op een vaste baan bij een kunstencentrum of in het onderwijs is verdwenen. Het bestaan van de zzp'er in deze sector is zeer onzeker. De inkomsten zijn laag en er is weinig uitzicht op continuïteit of groei. Op de arbeidsmarkt is inmiddels een scheve verhouding ontstaan: het uurloon van de docent in vaste dienst ligt vele malen hoger dan het uur-tarief van de zzp'er. Er komen meer zzp'ers en cultureel ondernemers die het gat in de markt deels vullen, maar die kunnen geen taken oppakken waarvoor geen markt is. Dit betekent dat er minder garanties zijn voor differentiatie in het aanbod en voor continuïteit en kwaliteit.

Wat betekenen deze ontwikkelingen voor het traditioneel vrij duidelijk afgebakende veld van cultuureducatie in de vrije tijd? Gevestigde structuren kalven af en nieuwe vormen komen op. Het speelveld van de actieve cultuurparticipatie dijt verder uit, maar wordt minder herkenbaar; er zijn dan ook minder aangrijpingspunten voor beleid.

Wij signaleren de volgende kwesties:

- X** Hoe borg je kwaliteit en continuïteit van buitenschoolse cultuureducatie?
- XI** Hoe garandeer je de toegankelijkheid en diversiteit van het aanbod?
- XII** Welke routes staan open voor de ontwikkeling van talent?

HOE KWALITEIT & CONTINUÏTEIT BORGEN ?

kwestie

Hoe borg je kwaliteit en continuïteit van buitenschoolse cultuureducatie?

Strategische opties zijn:

- a** Brancheorganisaties slaan de handen ineen en stellen de norm.
- b** Kwaliteit wordt bepaald door aan te sluiten bij leerwensen van de deelnemer.

De kwaliteit van kunsteducatie in de vrije tijd leek lange tijd alleen te bestaan in de context van de instituties: muziekscholen, kunstencentra, verenigingen en koepels. De kwaliteit werd geborgd door raamleerplannen, normen en procedures voor examens en erkenning van diploma's. Deze institutionele context zorgde voor draagvlak in het veld en houvast voor de consument. Tot begin jaren negentig zag zelfs inspectie van overheidswege toe op de kwaliteit van de buitenschoolse cultuureducatie.

Overheidslegitimatatie en instituties zijn aan het verdwijnen. De docent als zelfstandig ondernemer komt op. In de digitale wereld verschijnen steeds vaker kwaliteitsoordelen van klanten. Dit kwaliteitsoordeel strookt waarschijnlijk minder dan voorheen met dat van de deskundigen in het veld. Zowel de ondernemer die zich wil onderscheiden als de klant die op zoek is naar goed aanbod willen kwaliteitsbakens. Werken met keurmerken en bijbehorende eisen voor de docent-ondernemer is een mogelijkheid. Mede daardoor zou het aanzien van het beroep van kunstdocent kunnen worden veilig gesteld.

Minister Bussemaker liet in haar brief van 24 oktober 2014¹⁴ weten dat zij het kwaliteitsthema geen overheidskwestie vindt. Daarvoor dient de beroepsgroep zelf de handen ineen te slaan.

Het is lokale muziekscholen en centra voor de kunsten ernst als het om de kwaliteit van hun aanbod gaat. Dat blijkt uit de initiatieven die zij met hun brancheorganisatie Kunstconnectie¹⁵ ondernemen om een kwaliteitskeurmerk te ontwikkelen. Hieruit kan mogelijk een kwaliteitstraject voor de hele sector uit voortkomen, met een keurmerk waarop de klant kan navigeren en waardoor het aanzien van het vak overeind blijft. Dan is er wel organisatiekracht nodig, en de vraag is of die er nog is.

HOE TOEGANKELIJKHEID & DIVERSITEIT
TE GARANDEREN ?

Blijft kwaliteit in stand met minder overheidssteun?

kwestie

XI

Hoe garandeer je toegankelijkheid en diversiteit van het aanbod?

Strategische opties zijn:

- a De overheid garandeert een minimaal toegankelijk aanbod als basisvoorziening.**
- b De markt bepaalt het aanbod en de beschikbaarheid.**

Nu de overheid zich terugtrekt en de markt nog meer gaat domineren staan betaalbaarheid en diversiteit op de tocht. Doorgaande leerlijnen zijn alleen mogelijk als de schakels in de keten worden geborgd. Daarvoor is continuïteit en organisatievermogen nodig waarin de markt niet kan voorzien. Kernvraag is of de overheid nog verantwoordelijkheid wil nemen voor de buitenschoolse cultuureducatie, daar waar de markt tekort schiet. Van oudsher ligt die verantwoordelijkheid bij de lagere overheid. Gemeenten en provincies zorgen voor de infrastructuur, met name voor kinderen en jongeren. Door de voortgaande bezuinigingsdrift staat die verantwoordelijkheid op de tocht. Er zijn geen wettelijke kaders die het buitenschoolse onderwijs borgen. Afgelopen voorjaar heeft de Raad voor Cultuur in zijn advies *Meedoen is de Kunst*¹⁶ de overheden opgeroepen in gezamenlijkheid te borgen dat er overal voor iedereen bereikbare basisvoorzieningen in stand blijven. Vooralsnog zonder veel resultaat.

Tegenwoordig zijn er grote gebieden in Nederland zonder een samenhangend, divers en duurzaam aanbod aan kunsteducatie. Centra voor de kunsten maken momenteel de slag van 'cursus-

fabriek' naar 'facilitair platform' waarin diverse lokale functies samenkomen. Dit doen ze meestal in samenspel met andere lokale partijen zoals bibliotheken, theaters en volksuniversiteiten. Die platforms bieden ondersteuning aan particuliere aanbieders - zoals zzp'ers - en aan verenigingen. Ze fungeren ook als hub voor de amateurkunst en voor lokale taken die de overheid nog wel wil subsidiëren. Daartoe behoort ook het stimuleren van particulier ondernemerschap. Dit ondernemerschap is uiterst kwetsbaar en mede afhankelijk van voorzieningen waarin de lokale overheid kan voorzien.

De overgang van gesubsidieerd aanbod naar meer vrijemarktaanbod zouden gemeenten kunnen faciliteren. Daarmee worden de functies die de markt niet overneemt veiliggesteld en wordt die markt ondersteund in zijn ontwikkeling. Centra voor de kunsten en particuliere spelers hebben begeleiding nodig in de overgang naar facilitaire platforms. Ook zou de overheid een minimum kunnen garanderen via inkomensondersteuning.

‘Zelfstandige kunstprofessionals hebben een hoge norm’

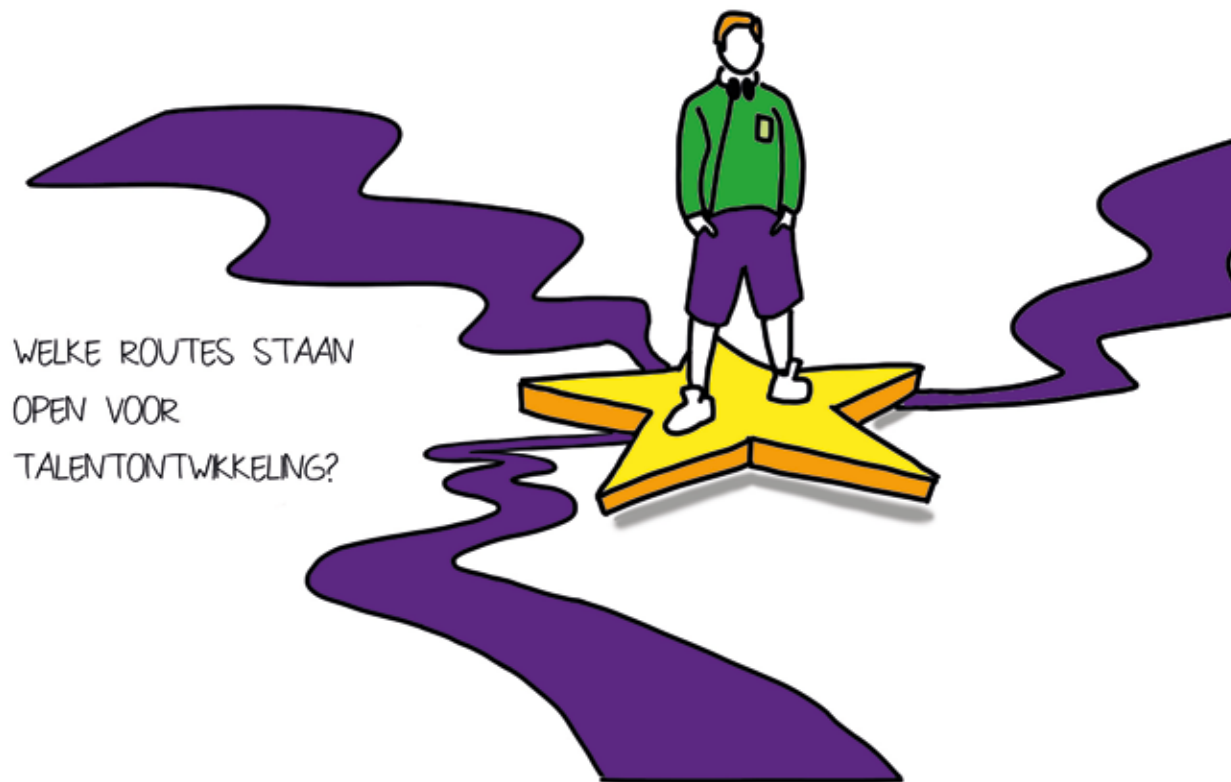
‘Ik heb er alle vertrouwen in dat kunstprofessionals met een kwalitatief goed aanbod blijven komen. Zij stellen zichzelf en elkaar een hoge norm. Sommige kunstdocenten moet je juist ‘afremmen’. Want misschien willen mensen gewoon lekker muziek maken en kan een docent die hoge norm loslaten. Misschien ook niet, maar kunstprofessionals kunnen leren zien wat klanten nodig hebben.’

‘Omdat ik geloof in die intrinsieke kracht van kunstdocenten ben ik niet bang voor een verschraving van het aanbod als de subsidie van de gemeente vermindert. Instellingen geven hun kunstprofessionals nu ook al veel ruimte in de manier waarop ze hun vak uitoefenen.’

‘Laat je het kunstaanbod over aan zelfstandige kunstprofessionals, dan hebben die meer ruimte voor vernieuwing en samenwerking. Voor instellingen zie ik meer een rol in het creëren van context, waar dingen samen kunnen komen. Met samenwerken tussen disciplines schets je een breder perspectief. Instellingen kunnen dat stimuleren en toejuichen, maar niet met een sturende houding naar kunstprofessionals.’

Marcel de Groen

Zelfstandig coach en consultant in kunst en onderwijs

kwestie

XII

Welke routes staan open voor de ontwikkeling van talent?

Strategische opties zijn:

- a Het kunstvakonderwijs en de markt voorzien in een infrastructuur voor talentontwikkeling.
- b De overheid neemt de verantwoordelijkheid voor de noodzakelijke infrastructuur op zich.

Minister Bussemaker schrijft in haar brief over talentontwikkeling aan de Tweede Kamer 'dat het ontplooiën van ieders talenten op creatief en artistiek gebied onderdeel is van de brede vorming van mensen en dat het kabinet dat erg waardevol vindt'.¹⁷ Daarmee stelt ze dat talentontwikkeling breed moet worden opgevat en niet alleen ondersteuning verdient wanneer professioneel kunstenaarschap het einddoel is.

Kunstencentra en amateurkunstverenigingen zijn altijd de belangrijkste kanalen geweest waarlangs talenten in de vrije tijd zich ontwikkelen. Vooral de kunstencentra beschikten over de organisatorische basis om te zorgen voor doorgaande leerroutes. Tot voor kort verzorgden kunstencentra ook de kaderopleidingen voor de werkers in het veld. Die zijn onder druk van de bezuinigingen vrijwel verdwenen.

Er lijken nieuwe routes te ontstaan via netwerken waarin het marktmechanisme domineert. Talenten die hierin zelfstandig hun weg zoeken moeten wel over eigen financiële middelen beschikken. Bovendien missen die nieuwe structuren vooralsnog de duurzaamheid om de noodzakelijke continuïteit en kwaliteit te borgen. De vraag is of er nog voldoende routes in stand kunnen blijven en wie daar verantwoordelijkheid voor neemt, ervan uitgaand dat de gesubsidieerde infrastructuur verder afkalft.

7

Georganiseerde actieve cultuurparticipatie

Van de mensen die in Nederland zelf iets kunstzinnigs, creatiefs of cultureels doen in hun vrije tijd doet bijna 40% dat in z'n eentje, bijna 30% in een informele groep en 33% in verenigingsverband¹⁸. Het gaat hierbij om actieve cultuurparticipatie in brede zin: buitenschoolse cultuureducatie en kunstbeoefening, community arts en vrijwilligerswerk in de erfgoedsector. Wie aan computerkunst doet, genealogisch onderzoek doet of proza of gedichten schrijft, doet dat meestal alleen. Muziek en zang, dans en theater en heemkunde worden meestal in verenigingsverband beoefend. Schilderen, tekenen fotografie en ander beeldend werk gebeurt vaak alleen of in informeel verband.

De georganiseerde actieve cultuurparticipatie staat onder druk door bezuinigingen, door veranderingen in de vrije tijdsbesteding en door de mate van betrokkenheid bij de eigen club. Talentontwikkeling, iets leren wat moeite kost, lijkt verloren te gaan als verenigingen daarvoor niet langer het kader bieden. Maar heeft de beoefenaar van morgen er last van als de vereniging verdwijnt?

Gezamenlijke kunstbeoefening blijft onmisbaar voor beoefenaars, voor de kwaliteit van de beoefening en voor het sociale weefsel van de samenleving. In de grote steden ontstaan nieuwe organisatievormen van jonge mensen met diverse culturele achtergronden die zich verbinden om samen hun kunstvorm te beoefenen. Er zijn groepen die langdurig samenspelen en andere die dat kortdurend doen. Voor gezamenlijke kunstbeoefening worden digitale intermediairs en netwerken die vraag en aanbod bij elkaar brengen belangrijk. Daardoor kan een grote diversiteit aan kunstvormen beoefend worden die meer toegankelijk is voor wie wil.

Veranderingen in de bevolkingssamenstelling en in het vrijetijdsgedrag bieden uitdagingen en kansen voor versterking van relaties met andere sectoren. Actieve cultuurparticipatie wordt ook steeds vaker ingezet om een bijdrage te leveren aan maatschappelijke vraagstukken. Dit biedt kansen voor de sector om haar maatschappelijke relevantie te doen gelden. Hoe kunnen amateurkunstverenigingen, kunstdocenten en producenten verbindingen maken met het sociale domein, de sport of het onderwijs?

Wij signaleren de volgende kwesties:

- XIII Welke strategieën staan er open voor de verenigingen?
- XIV Hoe om te gaan met de nieuwe vormen van participatie?
- XV Wat betekent de vervaging van de grens tussen professional en amateur?
- XVI Welke kansen zijn er door verbindingen aan te gaan met andere sectoren?

WELKE STRATEGIEËN STAAN
OPEN VOOR VERENIGINGEN ?

Hebben amateurkunstverenigingen toekomst?

kwestie
XIII

Welke strategieën staan er open voor verenigingen?

Strategische opties zijn:

- a Opgaan in lokale initiatieven en de eigen inhoud integreren in andere thema's.
- b Vechten voor behoud van eigenheid en verbindingen aangaan met soortgenoten.

Nederland is echt een verenigingsland. Zo ook in de amateurkunst, waar een fijnmazig netwerk bestaat van lokale verenigingen die met elkaar zijn verbonden via regionale en landelijke koepels. Dit bouwwerk draait nagenoeg geheel op vrijwilligers. Zij zijn verantwoordelijk voor organisatie, financiën, ledenwerving, externe vertegenwoordiging en acquisitie. Professionele werkers zijn er veel minder; meestal zzp'ers die tijdelijk worden ingehuurd voor inhoudelijke taken: als docent, dirigent, regisseur of producent. Die structuur wordt verzwakt door factoren die ook elders spelen zoals een geringer commitment van vrijwilligers en te weinig instroom van jonge leden. Daardoor is ook de organisatiekracht minder geworden. Alleen in de HaFaBra (Harmonie, Fanfare en Brassband) en de korensector functioneren nog grote landelijke koepels. In andere disciplines is de landelijke organisatiegraad veel geringer en zijn mensen vooral op de lokale omgeving georiënteerd.

Ondanks het belegen imago is het verenigingsleven in veel sectoren en lokale gemeenschappen nog altijd een factor van betekenis. Om in te kunnen spelen op heterogene en veranderlijke

vrijtijdsbehoeften en om beoefenaars aan zich te blijven binden gaan verenigingen op zoek naar nieuwe organisatievormen. De traditionele vereniging kan nieuwe verbindingen aangaan met andere vrijetijdsverenigingen in bijvoorbeeld omniverenigingen of met professionele culturele instellingen. Er zijn diverse voorbeelden van lokale culturele verenigingen die zijn geëvolueerd tot platforms voor lokale initiatieven op cultureel gebied, waarbij ook sport en koken op de agenda staan. Integratie in de breedte kan natuurlijk leiden tot verlies van identiteit en kwaliteit. Voor verenigingen met meer inhoudelijke ambitie staat natuurlijk ook verticale integratie open, waardoor over grote afstand specialistische (digitale) netwerken kunnen ontstaan. De vraag is of de vereniging dan nog de geëigende organisatievorm is.

'Amateurkunstverenigingen hebben kansen te over'

'Het lijkt geen twijfel dat veel amateurkunstverenigingen onder druk staan. Er zijn tegenwoordig steeds minder Nederlanders in verenigingsverband actief. Mensen zijn wel geïnteresseerd in kortlopende activiteiten, maar hebben minder behoefte om zich structureel te binden. Kijk maar eens naar de zangkoren, daar is het ledental de afgelopen jaren gedecimeerd.'

'Toch kun je niet zeggen dat ons traditionele, sterk georganiseerde verenigingsmodel zijn langste tijd heeft gehad. In zijn huidige vorm misschien wel, maar de vereniging op zich niet. Die kan een gouden toekomst tegemoet gaan, mits we het roer omgooien en heel anders gaan denken.'

'Een van de oorzaken voor de moeilijke positie van veel verenigingen is dat we nog altijd te veel redeneren vanuit het eigen aanbod. De beweging die we moeten maken is juist kijken naar de vraag en daarop het aanbod aanpassen. Neem bijvoorbeeld de blaasorkesten: succesvolle verenigingen hebben ingezien dat slagwerk ongelofelijk populair is onder jongeren en hebben daarop ingezet. Terwijl het slagwerk in veel traditionele orkesten juist een ondergeschoven kindje is.'

'Kunst, en met name muziek, draagt in grote mate bij aan de ontwikkeling van het menselijk brein. Dat is wat mij betreft ook de essentie van een muziek- of amateurkunstvereniging. Kunst is niet het einddoel, maar een middel. Een instrument om betere mensen te maken. Als dat besef doordringt bij alle verenigingen, dan liggen de kansen voor het oprapen.'

Harrie Reumkens

Artistiek manager Wereld Muziek Concours Kerkrade

HOE OM TE GAAN MET NIEUWE VORMEN VAN PARTICIPATIE

kwestie XIV Hoe om te gaan met de nieuwe vormen van participatie?

Strategische opties zijn:

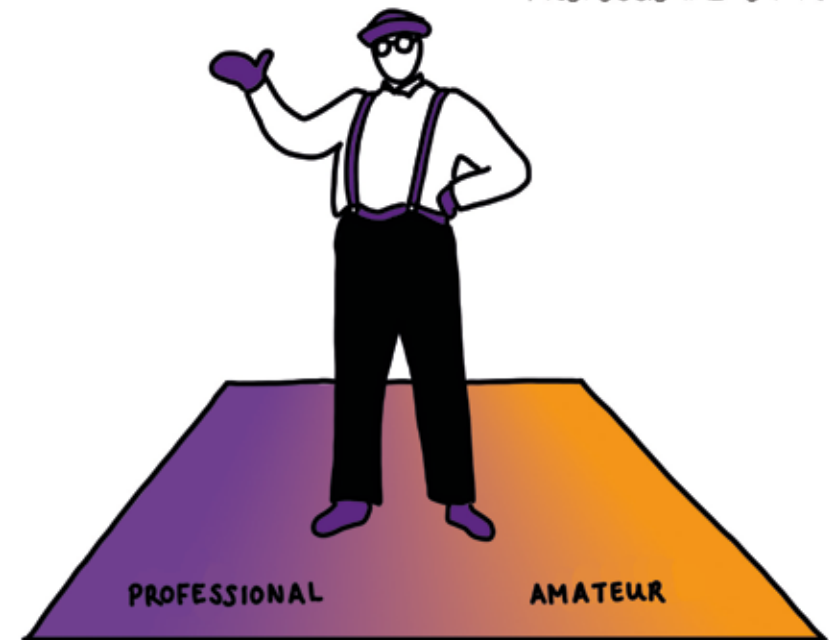
- a Inzetten op scouting van initiatieven en op lokale platforms ter ondersteuning van informele verbanden op lokaal niveau.
- b Landelijk ondersteunen in samenspraak met koepels, vrijwilligersorganisaties en overheden.

Duidelijk is dat veel beoefenaren hun kunst niet meer bedrijven in verenigingsverband, maar andere vormen vinden voor deskundigheidsbevordering, co-creatie en presentatie. Uiteraard speelt internet hierin een grote rol. Er zijn grote digitale netwerken ontstaan voor beeldende kunst, fotografie, leesliefhebbers en schrijvers. Daaruit vloeit weer de behoefte voort om de ander te ontmoeten. Al die structuren dragen een informeel karakter en vereisen nauwelijks organisatie. Uiteraard is er een zekere vluchtigheid en vrijblijvendheid. Daarnaast zien we voorbeelden van swarming opkomen: mensen verenigen zich voor beperkte tijd rond een project met een duidelijk einddoel, werken daarop intensief samen en laten elkaar daarna weer los. Bijvoorbeeld voor het maken en op de planken brengen van een musical of theaterproductie. In dit rijtje horen natuurlijk ook de ontelbare buurtinitiatieven thuis rond straatfeesten, optochten, carnaval, buurtverbetering en herdenkingen, waarbij mensen samen komen en kunstvormen integreren in andere activiteiten, zoals sport, eten, markten. Het maatschappelijk belang van het samenkomen van mensen rond betekenisvolle activitei-

ten is groot. Kunst is daarin de katalysator. Wat hebben we nodig om die initiatieven meer kracht te geven, duurzaam en overdraagbaar te maken? Hebben betrokkenen zelf behoefte aan ondersteuning?

In elk geval komt al vrij snel de behoefte aan inhoudelijke verbetering van de eigen kunstbeoefening. Verder zien we voorbeelden van praktische ondersteuning in techniek, financiën en marketing. Merkbaar is dat er ook bestuurlijk juridische constructies nodig zijn die belemmeringen kunnen wegnemen voor tijdelijke initiatieven. Denk aan verzekering, geldverkeer en aansprakelijkheid. Dit kan op landelijke schaal worden georganiseerd, naar het voorbeeld van brancheorganisaties of vrijwilligerscentrales, maar dat leidt mogelijk tot een te zware structuur. Zo'n constructie kan ook lokaal worden geïnitieerd of worden neergelegd bij bestaande platforms. In het laatste geval is er het gevaar van een lappendeken van niet op elkaar aansluitende arrangementen.

WAT BETEKENT DE GRENSVERVAGING TUSSEN PROFESSIONAL EN AMATEUR ?

kwestie XV Wat betekent de vervaging van de grens tussen professional en amateur?

Strategische opties zijn:

- a Vagere grenzen maken kunst toegankelijker.
- b Grenzen bewaken om de eigenheid van de kunst te behouden.

Gezien de actuele trends zijn waardering en kwaliteit in de kunstbeoefening niet meer exclusief voorbehouden aan beoefenaars met een kunstopleiding en professionele beroepspraktijk. Door de opkomst van nieuwe fora, vooral online, kan immers iedereen een bijdrage leveren aan de kunst- en kennisproductie. Vormt dit een bedreiging voor de professionele kunst of biedt het juist kansen en frisse inzichten voor de band met het publiek? Wat kunnen professionele culturele instellingen, kunstenaars, amateurs en liefhebbers aan elkaar hebben?

Professionele kunstinstellingen, met name in de sfeer van theater, muziek en dans, waaronder de amateursector steeds meer. Daarin spelen inhoudelijke en marketingoverwegingen mee. Amateurs kunnen een extra dimensie toevoegen op het podium en verschaffen toegang tot een specifieke achterban met bezoekerspotentie. Bovendien valt er door het contact met de professional en met de professionele organisatie natuurlijk veel te leren voor de amateur.

Er is altijd een sterke scheiding geweest tussen de amateurwereld en de professionele wereld.

Contacten zijn schaars en talenten die furore maken op het podium leggen zelden de relatie met de amateurvereniging waar ze ooit zijn begonnen. In de sportwereld is die relatie veel hechter. Het bewustzijn van de start als amateur is in sport veel groter. De amateurkunstsector zou de grensvervaging dus meer kunnen benutten, door bijvoorbeeld de professionele wereld te betrekken in de talentontwikkeling. Actieve scouting en training in samenwerking met de professionals kan voor beide domeinen veel opleveren.

KANSEN VOOR VERBINDING MET ANDERE SECTOREN ?

Waarom actieve cultuurparticipatie verbinden met andere sectoren?

kwestie **XVI**

Welke kansen zijn er voor verbindingen met andere sectoren?

Strategische opties zijn:

- a** Inzetten op integratie in nieuwe organisaties en producten door eigen competenties en artistieke in te zetten voor een ander doel.
- b** Sturen op samenwerking waarbij wordt gekeken naar de onmiddellijke wederzijdse voordelen.

Kunst en cultuur kunnen met hun creatieve en verbindende kracht ook van betekenis zijn voor andere maatschappelijke sectoren als welzijn, zorg, sport en onderwijs. Omdat verschillende sectoren wederzijds profiteren van samenwerking blijft de overheid die ook in de komende beleidsperiode stimuleren. Het ministerie van OCW stelt de komende twee jaar 7 miljoen euro beschikbaar voor *The Art of Impact* (www.theartofimpact.nl). Dit bedrag is bedoeld om kunstenaars, kunstinstellingen en maatschappelijke domeinen meer te verenigen.

Vanwege de maatschappelijke waarde van actieve cultuurparticipatie voor zingeving, gezondheid en sociale cohesie zoekt de sector kansrijke verbindingen. Voor de groeiende groep ouderen bijvoorbeeld wordt kunstbeoefening aangeboden als middel om hun talenten te ontwikkelen en tegelijkertijd sociale contacten te bevorderen en gezondheidsklachten tegen te gaan. Bij andere groepen in de samenleving, zoals kwetsbare jongeren, wordt kunstbeoefening ingezet om het zelfvertrouwen te vergroten, talenten te ontdekken en mensen toe te leiden naar de arbeidsmarkt. De participatiemaatschappij zorgt voor een nieuw bewustzijn en meer openheid voor de potentie van

het contact met de ander. Maar, kan de kunstsector deze extra taken in financiële zin wel dragen? Bij het onderwijs zien we dat de extra inzet vanuit de sector niet betekent dat er vanuit dat onderwijs meer geld komt. Ook in de samenwerking met andere maatschappelijke sectoren zien we voorlopig dat de kunstsector hiervoor ruimte moet maken uit eigen middelen, of dat met partners gelden worden verkregen uit andere geldstromen. Er is nog geen markt en dus geen duurzaam verdienmodel voor de nieuwe producten die ontstaan in de verbinding met bijvoorbeeld de zorg. Voorlopig zien we nog veel aftasten en niet zoveel gebeuren zonder dat het subsidiegietertje er bij komt. Instellingen of verenigingen missen vaak slagkracht voor marketing en research en er is vrees voor verlies van eigenheid. Andere partijen willen wel iets met kunst maar willen er niet voor betalen aan de gesubsidieerde sector. Er is dus wel wat nodig om te voorkomen dat deze beweging blijft steken in goede bedoelingen.

De oplossing zit mogelijk in het stichten van nieuwe organisatievormen waarin kunst en sport of kunst en zorg volledig integreren waardoor er ook inhoudelijk iets nieuws ontstaat. Dat vereist natuurlijk ook ontschotting aan de bovenkant, bij overheden en belangenorganisaties.

‘Cultuur is een antwoord op de uitdagingen van onze samenleving’

‘Je ziet het op steeds meer plekken in het land gebeuren: kunstbeoefenaars die de verbinding zoeken met andere sectoren. Denk aan de ouderenzorg, sport en wijkwerk. Dat is een veelbelovende ontwikkeling die alle energie en ondersteuning verdient, want cultuur kan een belangrijke bijdrage leveren aan het oplossen van de problemen van onze tijd.’

‘Nog niet zo lang geleden was een groot deel van de cultuursector vooral bezig met het ontwikkelen van zijn eigen aanbod. Gelukkig kruipt de sector steeds meer uit zijn schulp. Kijk bijvoorbeeld naar de bijdrage die theatertechnieken kunnen leveren aan het activeren van dementerende ouderen. Dan heb je het over meer dan kunst alleen, dan gaat het om de kwaliteit van leven.’

‘Als we ons echt willen verbinden met de grote vragen uit de samenleving, dan is het nodig dat we de initiatieven die nu overal ontstaan, op een structurele manier ondersteunen. Dat betekent marktonderzoek onder welzijns- en sportorganisaties, zodat we weten waar de behoeftes liggen. Ook moeten we op zoek naar kansrijke partners, op landelijk en lokaal niveau. Het opzetten van proefruimtes geeft ons de mogelijkheid om te experimenteren en te innoveren. Uiteindelijk draait het erom dat de cultuursector kwaliteit levert, want zo tonen we onze meerwaarde aan onze nieuwe partners.’

Connie Verberne
Directeur Cultuurmij Oost

8 Draagvlak en waardering voor cultuureducatie en -participatie in de samenleving

Cultuureducatie en -participatie kunnen wel wat meer draagvlak bij het brede publiek gebruiken. Hoewel een relatief groot aantal mensen participeert staan cultuureducatie en cultuurparticipatie niet hoog op de aandachtsladder van de samenleving. 40% van de bevolking doet aan kunstbeoefening¹⁹, maar het ontbreekt aan bewustzijn daarvan in de publieke opinie.

Voor draagvlak en waardering is het belangrijk om de persoonlijke waarde van kunst voor iedereen zichtbaar te maken. Kunst maakt je rijker, brengt geluk, vreugde en waarde in je leven. Cultuur verbindt en geeft eigenwaarde door creatie. Er is een tendens in de samenleving om alle dingen af te meten aan geld. Wil je vanuit de culturele sector meeliften op deze economisering, of juist tegen de stroom ingaan? Een tegenbeweging kan uitgaan van een breder welvaartsbegrip, zoals 'Bruto Nationaal Geluk'. Niet alleen welvaart telt, ook welzijn. De intrinsieke en sociale, verbindende waarde van cultuur draagt bij aan een 'rijk bestaan'.

Vraag is welke positie het veld met deze propositie inneemt tegenover andere velden die bijdragen in het bruto nationaal geluk en die strijden om de schaarse vrije tijd van de Nederlander. De druk op de vrije tijd lijkt alsmaar toe te nemen. Ook andere sectoren verliezen positie aan de opkomende mediacultuur die steeds meer mensen aan het scherm kluistert. De mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding zijn met de opkomst van nieuwe media vrijwel onbegrensd, evenals het aantal reclameboodschappen daarover. Het is dus zaak om in de zee van informatie de juiste bakens uit te zetten waarop mensen zich kunnen oriënteren.

Wij signaleren de volgende kwesties:

XVII Wat is er mis met de beeldvorming rond cultuureducatie en cultuurparticipatie?

XVIII Is er een overkoepelend merk nodig of juist niet?

kwestie **XVII** Wat is er mis met de beeldvorming rond cultuureducatie en cultuurparticipatie?

Strategische opties zijn:

- a** Reframen van cultuureducatie en -participatie als instrument voor de ontwikkeling van identiteit en lifestyle.
- b** Blijven sturen op de participatieve kracht van kunst en legitimering op maatschappelijke thema's en bruto nationaal geluk.

Cultuureducatie vindt iedereen belangrijk en amateurkunst is leuk. De kwestie is waarom het imago mager is en mensen aan amateurkunst doen zonder dit te willen benoemen? We dragen steeds bewijs aan om het nut aan te tonen maar dat helpt weinig. De politieke beleidsmakers blijken veel gevoeliger voor een boodschap over actieve kunstbeoefening die hen bereikt via de kiezer. Die kiezer is minder gevoelig voor verhalen over een abstract maatschappelijk nut dat het persoonlijke welbevinden ontstijgt. We moeten dus de onderbuik van de samenleving zien te raken zoals de sportsector doet. Die verzilveren de steun uit de samenleving vervolgens aan de beleidstafels.

Veel promotiecampagnes in de sector richten zich op algemene en abstracte categorieën zoals: 'kunst maakt je rijker en innovatiever', of 'kunst verbindt'. Die boodschap is te weinig gericht op het individu en zijn onderliggende drijfveren. In de media zijn overigens veel voorbeelden te zien en te horen over hoe dat beter kan. Meestal treden daarbij amateurs op die worden geassocieerd

met succes, winnen en er bij horen, maar niet met het maatschappelijk nut van amateuristische kunstbeoefening.

De vraag is dus hoe de boodschap beter aan kan sluiten bij een groter publiek en bij de taal van de media. Dat betekent mogelijk minder nadruk op legitimering die gericht is op beleidsmakers.

OVERKOEPELEND MERK NODIG,
OF JUST NIET?

kwestie XVIII

Is er een overkoepelend merk nodig, of juist niet?

Strategische opties zijn:

- a Slimme centraal georganiseerde campagnes die een overkoepelende boodschap uitzenden.
- b Deelcampagnes op thema's en verbinding met de merken van andere sectoren.

Kunst en cultuur hebben de connotatie van 'elitair'. Kun je actieve cultuurparticipatie reframen zoals de sportsector erin is geslaagd om bijvoorbeeld 'sport is gezond' tussen de oren te krijgen? Zo zou actieve kunstbeoefening onmiddellijk de associatie met lifestyle en identiteit kunnen oproepen waardoor mensen zich zelfbewuster en sociaal vaardiger gaan voelen. Door het buikgevoel aan te spreken gaan mensen de urgentie tot zelfontplooiing voelen.

Actieve cultuurparticipatie kan ook gepromoot worden door de mogelijkheden te belichten voor ontmoeting en samen doen, en door de betekenis voor de eigen gemeenschap zichtbaar te maken (het Hart van Nederland concept). Ook in het onderwijs is dan een ander beeld nodig. Dit beeld wordt vrij eenzijdig geassocieerd met het verwerven van cognitieve vaardigheden. De kracht van kunstbeoefening zit nu juist in het ontwikkelen van niet cognitieve competenties die voor de persoonlijkheidsontwikkeling van groot belang zijn en veel sneller worden herkend en gewaardeerd. Leren door doen is een krachtig middel dat de actieve kunstbeoefening aan het onderwijs bijdraagt. Actieve kunstbeoefening gaat over iets ervaren, iets maken en je zintuigen scherpen.

Het gaat ook over beleving, ergens goed in zijn, succes boeken, en over voldoening na inspanning.

Kwestie is dat er geen overkoepelende merkstrategie is. De afzonderlijke zuilen en instellingen in de cultuur proberen ontelbare hoeveelheden merkbordjes omhoog te houden met elk een eigen verhaal. Terwijl er geen geld is voor promotie. Hoe is hier boven het maaiveld uit te komen? En is het wel effectief om te streven naar een overkoepelend merk dat één verhaal probeert te vertellen? Wellicht is het beter om in de verbinding van actieve kunstbeoefening met andere sectoren de promotionele meerwaarde te zoeken. In betrokkenheid en effectiviteit van kunst en cultuur voor anderen, die misschien wel niks met kunst hebben, bijvoorbeeld.

Mogelijk zijn er kansen voor reframing in de intensieve samenwerking met bijvoorbeeld sport en zorg. Uiteraard liggen er ook kansen om cultuur meer lokale uitstraling te geven door in te spelen op de hernieuwde behoefte aan identiteitsvorming van de eigen leefomgeving, stad of dorp.

Hoe vergroten we de waardering voor cultuureducatie en actieve cultuurparticipatie?

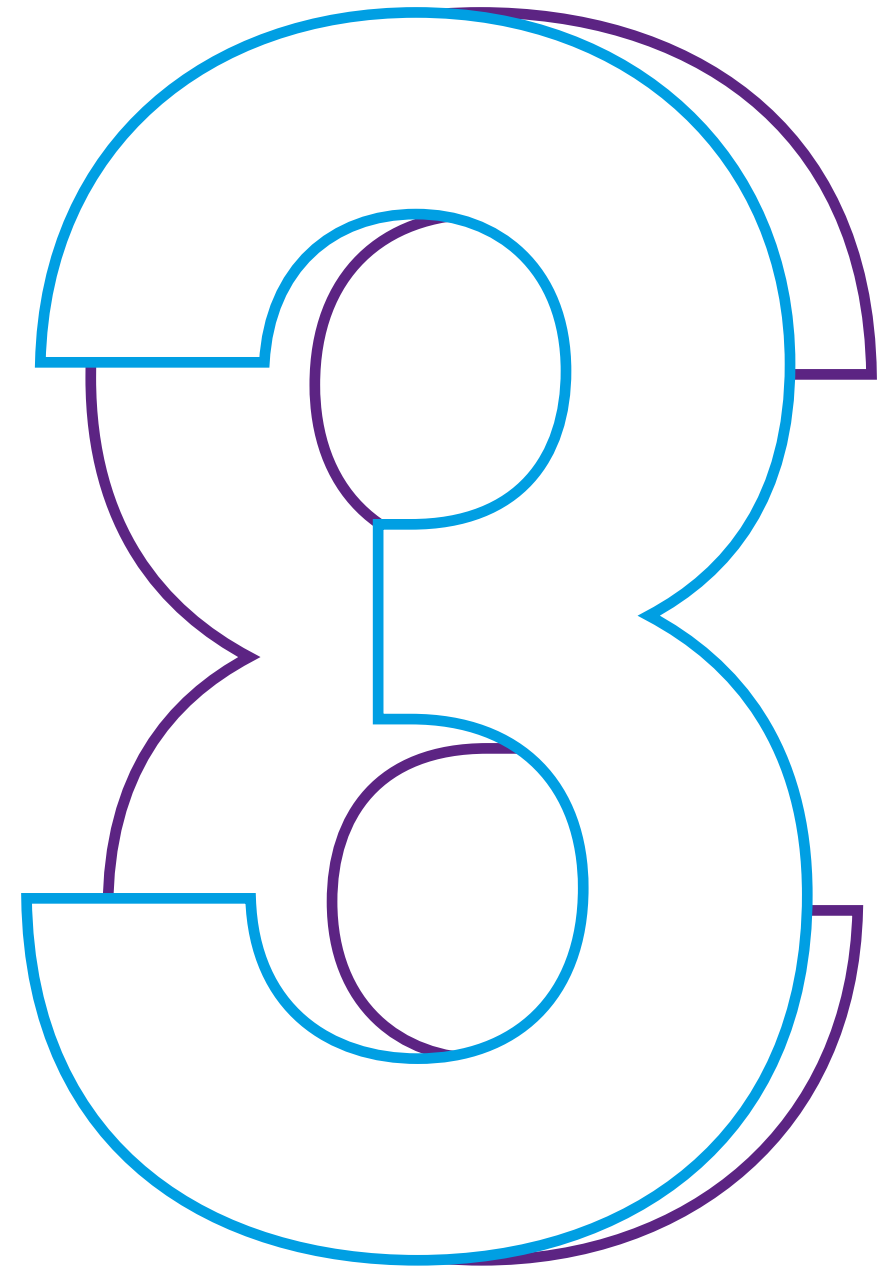
'De cultuursector is toe aan een nieuw, overtuigend verhaal'

'Er bestaat een opvallende paradox in hoe Nederlanders cultuureducatie en - participatie waarderen. Meer dan 7 miljoen Nederlanders doen in een of andere vorm actief aan cultuur, van de plaatselijke harmonie tot toneel. Tegelijkertijd blijkt uit verschillende onderzoeken dat cultuur een van de meest genoemde onderwerpen is waarop mensen wel willen bezuinigen. Dus dan vraag je je af: wat vinden mensen nu eigenlijk van cultuur?'

'Om de waardering voor cultuureducatie en actieve cultuurparticipatie te verhogen, is het belangrijk dat de sector komt met een nieuw, overtuigend verhaal. Te lang zijn we meegegaan in een economisch frame dat alleen nadruk legt op meetbare meerwaarde: bezoekersaantallen, output en opbrengsten.'

'We moeten toe naar een verhaal dat mensen overtuigt omdat het zich richt op de brede langetermijneffecten van cultuur, zoals levensgeluk, zingeving en menselijkheid. Laten we een voorbeeld nemen aan de sport, een sector die op een geloofwaardige manier internationaal aanzien voor Nederland claimt én hard maakt dat het goed is voor ieders gezondheid. Kortom, een verhaal waar mensen in willen geloven.'

Dr. Edwin van Meerkerk
Universitair docent Radboud Universiteit Nijmegen

De toekomst van
ons veld in
breder perspectief

1 Omdenken in meerstromenland

De achttien kwesties en bijbehorende opties uit het vorige hoofdstuk zijn gebaseerd op onze inschatting van de belangrijkste vraagstukken en dilemma's die ons te wachten staan. Ze hebben dus een speculatief karakter. Sommigen zijn nieuw, maar meestal spelen ze nu ook al; soms krijgen ze meer gewicht of een ander perspectief. De strategische opties zijn zoveel mogelijk geformuleerd als richtingen die elkaar uitsluiten. Dat is goed voor de discussie maar in de praktijk zal een meersporenaanpak meer voor de hand liggen.

Een interessante exercitie is om de kwesties en opties in het perspectief te plaatsen van de algemene trends uit het eerste hoofdstuk. Dan wordt duidelijker in welke mate de kwesties aansluiten op de maatschappelijke ontwikkeling en welke strategische optie meer of minder wrijvingswarmte oproept. Je kan met de stroom meebewegen of er tegen in gaan. Welke keuze de voorkeur verdient is niet aan ons, maar aan de actoren zelf. De vraagstukken die wij agenderen raken op de eerste plaats actoren in het veld en zijn daarnaast ook belangrijk voor beleidsmakers.

Wij pleiten er in deze verkenning voor om het denken over kunst en cultuur ook te plaatsen tegen de achtergrond van een cultureel meerstromenland. Daarmee doen we recht aan de beweging naar een meer pluriforme en gesegregerde samenleving. Zo'n exercitie is uiteraard heikel. Het roept emoties op omdat het raakt aan onze axioma's over mens en samenleving en onze kijk op cultuur. De meeste mensen willen geen gescheiden werelden met een nieuwe klassenmaatschappij. Het is confronterend om je zo'n wereld toch voor te stellen. Datzelfde geldt voor de betekenis van cultuur in de samenleving. Cultuur wordt vooral gezien als grote verbinder die tegenstellingen in de samenleving kan overbruggen. Het idee dat cultuur wordt gebruikt en mogelijk misbruikt voor ideologische profilering en het markeren van scheidslijnen staat haaks op ons denken over cultuur.

Toch zijn er onmiskenbaar signalen die wijzen op een minder homogene samenleving waarin klassentegentellingen en culturele scheidslijnen een meer dominante rol gaan spelen. Daarmee is niet gezegd dat het roer radicaal om moet, maar we dienen dit wel mee te nemen bij de keuzes die we maken. Als we bijvoorbeeld vaststellen dat de culturele canon steeds meer opgesloten raakt in de niche van een elitaire bovenlaag, dan is er wel een stevig Deltaplan nodig als we dat tijt nog willen keren. De Raad voor Cultuur ziet in cultuureducatie in het onderwijs het mogelijke antwoord op de afbrokkelende positie van de canon²⁰. Dan is er wel veel meer inzet nodig.

De grote beweging in het vierstromenland die wij zien is de groeiende kloof tussen boven en onder. Cultuureducatie en amateurkunst hebben altijd brede aansluiting gehad met de samenleving, omdat de toetredingsdrempel lager is. De boodschap richt zich vooral op de bovenkant, of over hoe de onderkant kan bewegen naar de bovenkant: de aloude verheffingsgedachte. Denk aan kwaliteitsdiscussies ('beter geen cultuuronderwijs dan slecht cultuuronderwijs!'), het adagium van 'kunst moet voor iedereen', de vraag wie er bevoegd is om educatie uit te voeren ('kijk uit met vrijwilligers van verenigingen in het onderwijs') en de voortdurende focus op talentontwikkeling.

Discussies aan de onderkant gaan meer over identiteit, groepsvorming, ambachtelijkheid, amusement en lifestyle. En gaan niet uit van de premisse dat je je moet verheffen tot de canon of een getalenteerde kenniswerker moet worden.

De kloof tussen boven en onder speelt ook in discussies over de noodzaak om kunst in dienst te stellen van andere maatschappelijke doelen en noden of te verbinden met de cultuur van de onderkant. Deze onderwerpen liggen gevoelig omdat daarmee de eigen waarde van kunst ter discussie wordt gesteld.

2 Beleidsstrategieën voor meerstromenland

Blijft de claim op verheffing, integratie en inclusiviteit overeind of komen er scheuren in? De opstelling van de overheid speelt natuurlijk een grote rol. Massieve steun voor de canon en voor de verbinding van lage cultuur met hoge cultuur is in het huidige politieke landschap niet te verwachten. De overheid zal zich verder terugtrekken. Het veld moet het zelf doen en moet op zoek naar andere verdienmodellen, naar meer verbinding met de omgeving en inspelen op de trends in de samenleving. Dit betekent voor de actoren in het veld dat aanpassingsstrategieën meer perspectief bieden dan bewegingen om het tijt te keren.

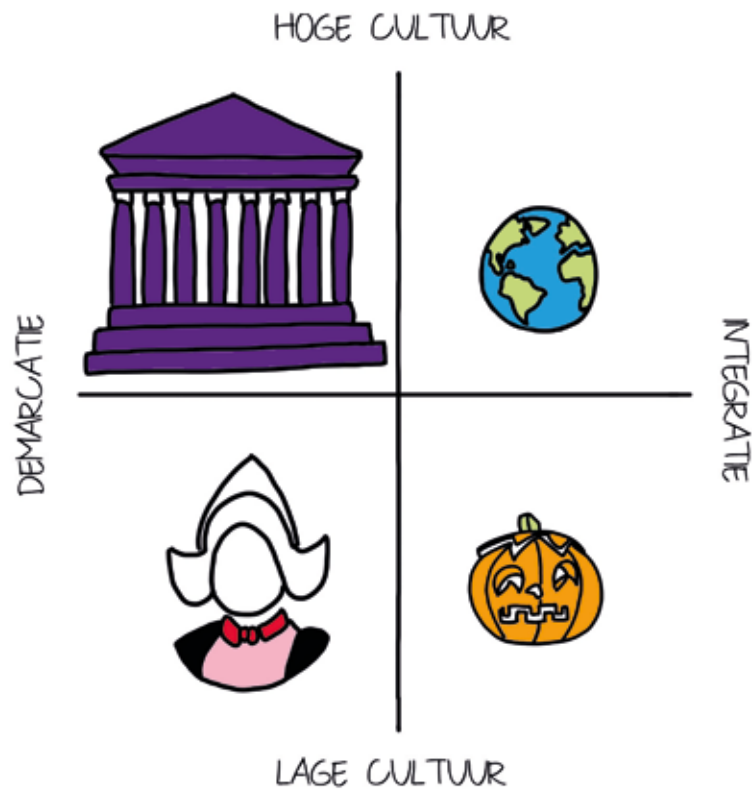
Een voorbeeld hiervan is het museumbezoek. Dat gaat goed en sluit steeds beter aan bij het eclectische, toeristische en interactieve karakter van het nieuwe publiek. Musea voegen zich steeds beter in de vrijetijdsmarkt en bieden inmiddels een reëel alternatief voor een amusementspark. Museumbezoek is een vorm van funshoppin geworden. Maar funshoppin wordt steeds meer een culturele happening.

Vooralsnog in de amateurkunst en de buitenschoolse cultuureducatie zien we een ontwikkeling naar minder instellingen, verenigingen en andere formele verbanden: de-institutionalisering. Markten en (digitale) netwerken nemen die rol deels over maar vormen minder duurzame verbanden. In de markt ontstaan vooralsnog geen bestendige organisatievormen die complexe processen organiseren. En die processen zijn nog altijd nodig voor een gedifferentieerd en duurzaam aanbod met doorlopende leertrajecten. We verwachten dus toenemende concurrentie en versnippering van het aanbod. Met minder partijen die opkomen voor de sector en minder aangrijpingsmogelijkheden voor beleid. Ook hier geldt dat je tegen de stroom in kan gaan door de handen ineen te slaan. De overheid is daarin niet langer de gangmaker.

Het is niet ondenkbaar dat buitenschoolse cultuureducatie en amateurkunst zich sterk verbinden met andere maatschappelijke gebieden en als het ware oplossen in het nieuwe culturele landschap. Het formele onderwijs lijkt voorlopig niet te worden aangetast door de de-institutionalisering. Maar de nieuwe leerling ontwikkelt zich steeds meer in andere, buitenschoolse contexten. Die leerling wordt aanjager van nieuwe leervormen die cultuuronderwijs voorzien van nieuwe content.

3 Strategische kwesties in de scenario's

Zonder volledigheid te willen nastreven plaatsen wij de besproken kwesties en oplossingsrichtingen in het brede perspectief van de scenario's. Schematisch ziet dat er als volgt uit:

De inhoud van het cultuuronderwijs

De kwesties rond de inhoud van het curriculum zijn nieuw en nog onvoldoende geëxploreerd, maar dienen zich al wel aan. De legitimeringsdiscussie die nu nog volop speelt wordt mogelijk minder relevant naarmate het denken over een breed curriculum voortschrijdt. Het belang van cultuureducatie geniet brede erkenning en de waardering neemt toe naarmate de kritiek op het utiliteitsgerichte karakter van het onderwijs verder aanzwelt.

De laatste jaren wordt steeds helderder wat er van cultuuronderwijs mag worden verwacht en waar de grenzen liggen. Creativiteitsontwikkeling is niet het exclusieve domein van de kunsten. In de zoektocht naar 21st century skills neemt de concurrentie van andere domeinen, zoals wetenschap, toe. Het eigen karakter van kunstonderwijs, dat ook appelleert aan niet cognitieve vaardigheden kan evenwel het verschil maken. In een verdeelde samenleving wordt cultuur belangrijk voor identiteitsvorming en voor de plaatsbepaling van jongeren in het culturele landschap. We trekken mogelijk meer in de richting van cultureel- en historisch besef waarbij cultuuronderwijs fungeert als tegenhanger van het onderwijs in het continue NU.

Cultuureducatie op de basisschool

Rond *Cultuureducatie met Kwaliteit* is een aantal zaken inmiddels helder. Het bewustzijn van scholen neemt toe. De integratie in het programma van de school vordert. Er

is meer duidelijkheid over leerdoelen en leerlijnen. De beperkingen en grenzen komen ook meer in zicht. Leerkrachten voelen zich nog steeds onvoldoende geëquipeerd. Meer leertijd in het binnenschoolse zit er niet in, gezien alle andere prioriteiten. Het risico bestaat van alsmaar meer op een deur kloppen die niet verder open kan. We willen meters maken, gemeenschappelijke referentiekaders, controle op wat er gebeurt en grip op het resultaat. Tegelijkertijd vinden we dat scholen zelf moeten kunnen kiezen hoe zij cultuuronderwijs invullen. Over het algemeen vinden we met elkaar belangrijk dat cultuuronderwijs voor ieder kind bereikbaar is. Maar dat geeft voortdurende druk van bovenaf en vanuit de cultuursector.

Wie is er nu uiteindelijk verantwoordelijk voor de kwaliteit van het cultuuronderwijs? Natuurlijk is het onderwijs zelf verantwoordelijk, ook voor de kwaliteit van de docent. Maar door de bemoeienis vanuit de culturele sector, en door de stevige bedragen die de cultuursector inbrengt, is die verantwoordelijkheid diffuus geworden. Dat gaat steeds meer wringen en wellicht moet de dranger van de deur worden gehaald.

Een andere kwestie die gaat spelen is de al vaker genoemde segregatie in de samenleving waarmee scholen worden geconfronteerd. Scholen beroepen zich op de 'curriculum autonomie' die ze in het Nederlandse bestel genieten en maken zelf scherpere keuzes die niet altijd stroken met de gedachte van eenzelfde culturele basis voor iedereen.

Er komt meer nadruk op cultuureducatie in de onmiddellijke omgeving van de school omdat er binnen het schoolprogramma niet meer ruimte is. Dat gaat geld kosten omdat de culturele omgeving door de bezuinigingen minder kan bijdragen. Ouders worden steeds meer aangesproken, ook financieel. Maar is dat een gewenste ontwikkeling? Het lijkt segregatie verder in de hand te werken. De vraag is of dit tij nog te keren is.

Mbo en vmbo

Cultuuronderwijs in het voorgezet onderwijs verkeert in een goede positie, vergeleken met die in het primair onderwijs. Die stevige plek moeten we beschermen. Desondanks is vernieuwen van het onderwijs noodzakelijk. Die vernieuwing gaat van onder komen, omdat leraar en leerling een nieuwe verbinding aangaan. Vmbo en mbo komen hoger op de agenda naarmate er meer besef komt van de grote leerlingpopulaties in dit onderwijs en de potentie die dat heeft voor cultuur. Niet alleen als ontvangers maar ook als producenten en educatoren. Zij gaan de voorhoede vormen van het nieuwe leren en peer to peer methodes.

Maar onderwijs speelt ook een grote rol in het nieuwe meerstromenland. In de nieuwe beleving van boven en onder in de samenleving bevindt het vmbo en in mindere mate het mbo zich aan de onderkant. Leerlingen dit onderwijs volgen hebben vaak een lager zelfbeeld. Ouders doen er van alles aan om te voorkomen dat hun kind in deze categorie terecht komt. Deze tweedeling tussen hoger en lager opgeleiden heeft grote maatschappelijke impact. Onderwijs in kunst en cultuur spreekt competenties aan zoals ervaringsleren, ambachtelijkheid en expressie, die meer zijn toegesneden op een beroepspraktijk en kan dus veel bijdragen aan het verkleinen van de kloof.

De culturele omgeving

Voor professionele aanbieders van cultuureducatief aanbod is het onderwijs een lastige partij. Culturele instellingen richten zich meer naar het onderwijs, maar het aanbod blijft nog al eens ongebruikt. Sluit het aanbod inhoudelijk nog voldoende aan bij het onderwijs dat nu in sociaal en cultureel opzicht steeds meer verkavelt? Er zijn goede voorbeelden van maatwerk, maar door de beperkte middelen en de vele eisen die op instellingen afkomen worden te weinig leerlingen bereikt.

De focus is vooralsnog gericht op het verder versterken van de samenwerking met de culturele omgeving, gericht op binnenschools leren. De tendens is dat de instelling

de klas in komt omdat de klas niet naar de instelling komt. Die trend kan omkeren als het onderwijs zelf meer naar buiten kijkt en er meer behoefte komt aan buitenschoolse leeromgevingen. Dit biedt kansen voor het creëren van een buitenschoolse kunstzinnige leeromgeving in directe relatie tot het binnenschoolse. Hierin kan ook een deel van het antwoord liggen op het probleem van de gebrekkige aansluiting van binnenschoolse cultuureducatie op cultuureducatie in de vrije tijd. Het creëren van een rijke buitenschoolse leeromgeving kan ook bijdragen aan het verkleinen van de verschillen die inherent zijn aan het formele onderwijs.

Cultuureducatie in de vrije tijd

Voor kinderen en jongeren waarvan de ouders over een smalle of modale beurs beschikken is zonder overheidssteun een gevarieerde en rijke leerweg niet meer weggelegd. Daar komt bij dat door het verdwijnen van duidelijke platforms uit de lokale gemeenschappen er geen bakens meer zijn voor mensen die niet zijn ingevoerd. Voor behoud van een geloofwaardig lesaanbod in de vrije tijd is het noodzakelijk dat de overheid verantwoordelijkheid neemt voor een beperkte basisvoorziening voor iedereen. De gesubsidieerde sector moet dergelijke platforms snel mogelijk maken, in combinatie met het nieuwe private ondernemerschap.

Ook de amateursector kan een grotere rol vervullen in de buitenschoolse cultuureducatie. Bijvoorbeeld met leervormen die educatie koppelen aan andere activiteiten en domeinen: de Turkse culturele vereniging zorgt voor muziek- en dansopleidingen maar organiseert ook het voetballen en het eten. Op de Antilliaanse Brassclub leren de kleintjes van de oudere leerlingen maar in een setting waaraan de hele familie deelneemt. De vraag is of de amateurkunstverenigingen nog over voldoende organisatievermogen beschikken om een rijke leeromgeving te bieden. Hier kan mogelijk met bescheiden steun veel worden bereikt.

Cultuurparticipatie

Individualisering en digitalisering blijven belangrijke trends die het traditionele verenigingsleven beïnvloeden. Digitalisering is daarbij een belangrijke aanjager voor innovatie van samenwerkingsvormen. We zullen zien dat in grote delen van het veld de formele verbanden zullen verdwijnen. Ook gaan amateurkunstverenigingen zich verbinden met andere domeinen en minder georiënteerd zijn op een specifieke kunstvorm.

In het licht van de participatiemaatschappij is de verbinding van cultuur met andere sectoren een vanzelfsprekende reactie. Zo'n bredere maatschappelijke functie is eigenlijk terug van weggeweest. Het is wennen dat kunst niet langer het enige doel is maar ook een meer dienstverlenend karakter krijgt. De vraag naar kwaliteit, professionaliteit en herkenbaarheid dringt zich dan direct op, gevolgd door de vraag wie het gaat organiseren. Dit is toch vooral een discours van de bovenkant. Meest waarschijnlijk is dat het veld de kwaliteit zelf gaat bewaken. Via marktwerking zetten professionals en amateurs in onderlinge competitie de standaarden.

De discussie over wie professional is en wie niet gaat verdwijnen. Er zijn nu al vrijwel geen kunstenaars die van kunst hun beroep kunnen maken. Dat geldt straks ook voor werkers en docenten in onze sector. Iedereen op onze arbeidsmarkt heeft dan een mix van banen en opdrachten of beschikt over een voorzienende levenspartner.

Marktwerking speelt ook een grotere rol in het tot stand komen van samenwerking met andere sectoren. De beweging naar een participatiemaatschappij biedt natuurlijk kansen voor vruchtbare samenwerking maar verruimt niet direct de financieringsmogelijkheden. Samenwerkingsrelaties worden op dit moment gevoed door overheidssubsidies. Als de overheid zich terugtrekt ontstaat er een gat dat slechts gedeeltelijk gevuld wordt door vrijwilligers, fondsen en mecenaat. Mogelijk kunnen nieuwe verdienmodellen ontstaan als kunst volledig integreert in nieuwe producten en diensten.

4 Tot slot: het maatschappelijk dilemma

Cultuureducatie en amateurkunst bereiken een groot deel van de samenleving. Hoewel je zou verwachten dat ons veld aansluit bij de cultuur van de onderkant zijn het vooral hoger opgeleiden die participeren. Ook in de beleving is er meer relatie met de bovenkant. Doorgaans zullen actieve kunstbeoefenaars zich niet associëren met de cultuur van de onderkant.

Mensen aan de onderkant worden minder aangesproken door de boodschap van cultuureducatie en amateurkunst. Wellicht komt dit door de al vaker genoemde verheffingsgedachte waardoor cultuureducatie iets belerends uitstraalt. Amateurkunst wordt niet geassocieerd met hip en happening. Intussen zien we in de media overal amateurs optreden die furore maken in de amusementsindustrie en het contact met de onderkant van de samenleving wél weten te vinden. Crux is natuurlijk dat onze sector onvoldoende aansluiting maakt met de cultuur van de onderkant waarin amusement leidend is. Een amusementscultuur die er niet op gericht is om uit te dagen, maar om te bevestigen, en die niet een - al dan niet verborgen - verheffingsboodschap uitdraagt.

Overzien we de ontwikkelingen in meerstromenland dan wordt de afstand tussen boven en onder steeds groter en komt er in maatschappelijk opzicht minder ruimte voor verheffing. De trend naar meer gescheiden werelden, waarvan SCP en WRR gewag maken²², gaat zich ook in onze sector steeds duidelijker manifesteren. Door de groeiende financiële kloof zullen cultuureducatie en amateurkunst bovendien voor grote groepen in de samenleving eenvoudigweg ook financieel onbereikbaar worden. Het risico bestaat dat actieve kunstbeoefening zoals we dat nu kennen, geheel verschuift naar de bovenkant van de samenleving en voor de onderkant geen herkenbare entiteit meer zal zijn. Ook cultuureducatie en amateurkunst krijgen dus last van het imagoprobleem van de professionele kunsten als we de bakens niet verzetten.

In het meerstromenland is er waarschijnlijk geen overkoepelend verhaal meer te vertellen over onze sector en moeten we het verhaal opknippen in meerdere verhaallijnen. Wellicht kan allebei. In elk geval moet er een weg gevonden worden om ook het verhaal van de onderkant te vertellen. Een verhaal dat recht doet aan de culturele identiteit van Volendam en Halloween.

Noten

- 1 Centraal Planbureau & Sociaal en Cultureel Planbureau (2000). *Trends, dilemma's en beleid. Essays over ontwikkelingen op langere termijn*. Den Haag: CPB/SCP.
- 2 Sociaal en Cultureel Planbureau (2004). *In het zicht van de toekomst. Sociaal en cultureel rapport 2004*. Den Haag: SCP.
- 3 M. Bovens, P. Dekker & W. Tiemeijer (red.) (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: SCP/WRR.
- 4 Raad voor Cultuur (2014). *De cultuurverkenning. Ontwikkelingen en trends in het culturele leven in Nederland*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- 5 Raad voor Cultuur (2014). *De cultuurverkenning. Ontwikkelingen en trends in het culturele leven in Nederland*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- 6 Zie www.lkca.nl/verkenning voor achtergrondartikelen (met literatuurverwijzingen) over de stand van zaken van cultuureducatie en actieve cultuurparticipatie.
- 7 J. Bussemaker (2013). *Cultuur beweegt. De betekenis van cultuur in een veranderende samenleving*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. [Brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 10 juni 2013].
- 8 <https://www.knaw.nl/nl/actueel/agenda/kunst-in-de-klas>, geraadpleegd 20 januari 2015.
- 9 J. Greven & J. Letschert (2006). *Kerdoelen primair onderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- 10 J. Bussemaker & S. Dekker (2014). *Voortgangsrapportage cultuuronderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. [Brief van de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van de minister en staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 20 juni 2014].
- 11 J. Bussemaker (2014). *Impuls cultuuronderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. [Brief van de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 24 oktober 2014].
- 12 J. Bussemaker (2014). *Impuls cultuuronderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. [Brief van de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 24 oktober 2014].
- 13 K. Klomp & P. van der Zant (2012). *Een beroep doen op cultuur. Eindrapportage van een quick scan naar de beschikbaarheid van en de behoefte aan cultuureducatieve activiteiten voor het vmbo*. Gouda: Bureau ART.
- 14 J. Bussemaker (2014). *Impuls cultuuronderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. [Brief van de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 24 oktober 2014].
- 15 Vanaf 1 januari 2015 Cultuurconnectie.
- 16 Raad voor Cultuur (2014). *Meedoen is de kunst. Advies over actieve cultuurparticipatie*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- 17 J. Bussemaker (2014). *Ruimte voor talent in het cultuurbeleid*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. [Brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 29 augustus 2014].
- 18 H. Vinken & T. IJdens (2015). De slag om de vrije tijd: winnaars en verliezers. In T. IJdens & J.J. Knol (red.), *Zicht op actieve cultuurparticipatie 2014. Thema's en trends in praktijk en beleid* (pp. 44-48). Utrecht: LKCA/FCP.
- 19 H. Vinken & T. IJdens (2015). De slag om de vrije tijd: winnaars en verliezers. In T. IJdens & J.J. Knol (red.), *Zicht op actieve cultuurparticipatie 2014. Thema's en trends in praktijk en beleid* (pp. 44-48). Utrecht: LKCA/FCP.
- 20 Raad voor Cultuur (2014). *De cultuurverkenning. Ontwikkelingen en trends in het culturele leven in Nederland*. Den Haag: Raad voor Cultuur.

Colofon

Cultuur in de kanteling. Strategische Verkenning cultuureducatie en actieve cultuurparticipatie (2017-2020) is een publicatie van het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA).

Auteurs

Marlies Tal en Ocker van Munster

Tekstbijdragen en advies projectteam

Jan Nekkers (Futureconsult) en Michiel de Wit

Met medewerking van

LKCA: Angela van Dijk, Jan Ensink, Antoine Gerrits, Piet Hagenaars, Hans Heimans, Sanne van den Hoek, Teunis Ijdens, Marie-José Kommers, Claudia Marinelli, Wies Rosenboom, Miriam Schout, Henk Smit, Nicole Stellingwerf, Melissa de Vreede, Eeke Wervers.
Extern: Saskia van der Linden, Anneke Mengerink.

Tekstredactie

Tappan communicatie

Foto omslag

Jan Ensink, Utrecht

Vormgeving

Taluut, Utrecht

Druk

Drukkerij Libertas, Utrecht

Visuals

Bureau voor Beeldzaken

Uitgever

Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA)
Kromme Nieuwegracht 66
Postbus 452
3500 AL Utrecht
030 711 51 00
info@lkca.nl
www.lkca.nl

© LKCA, april 2016

ISBN 978-90-6997-153-7

